

μενον τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὰς ἀπόψεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας δὲν εἶναι θέμα κατάλληλον εἰς τὴν γλυπτικὴν¹. Διὸ τὰ πλαστικὰ ἔργα τοῦ μέσου αἰῶνος χρησιμεύουσι μόνον εἰς ἀρχιτεκτονικὴν (τῶν ναῶν) διακόσμησιν. Μόνον ὕστερον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως ἡ παλαιὰ πλαστικὴ ἀνεκλήθη εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἔτυχεν ἱκανῶν μιμητῶν².

Ἡ γλυπτικὴ ἔχει μὲν κοινὴν μετὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τὴν ἀδρότητα τῆς ὕλης ἀλλὰ γινώσκει κάλλιον νὰ μεταμορφοῖ αὐτὴν καὶ νὰ χρησιμοποιῇ εἰς ἔκφρασιν τῆς ἰδέας. Ἐν τοῖς οἰκείοις ἔργοις οὐδὲν ἔχει τὸ περιττὸν καὶ ἀδιάφορον ἀλλὰ μεταχειρίζεται τὰ καθ' ἕκαστον μέρος ὡς ὑπηρετικὰ εἰς ἄμεσον τῆς ἰδέας ἀποκάλυψιν.

γ) Ἡ ζωγραφικὴ

1. Ἐνῶ ἡ μὲν ἀρχιτεκτονικὴ ποιεῖ τὸν ναὸν ἡ δὲ γλυπτικὴ παριστᾷ τὸν θεὸν ὡς ἀπλοῦν ἀντικείμενον, αἱ ῥωμαντικαὶ τέχναι ὑποκείμενον ἔχουσι τὸ σύνολον τῶν πιστῶν τῶν ὑπὸ συναισθημάτων καὶ συγκινήσεως κατεχομένων ἐπὶ τῇ ἐπιφανείᾳ καὶ ἀποκαλύπτει τοῦ θεοῦ. Τοιαύτας ψυχικὰς διαθέσεις ἐκφράζει κατὰ πρόσφορον καὶ ἐπιτήδειον τρόπον πρῶτον μὲν καὶ κυρίως ἡ ζωγραφικὴ³, ἔπειτα δὲ συμπληρωτικῶς ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ποίησις⁴. Ἡ μὲν γλυπτικὴ ἐμφαίνει τὴν καθαρὴν ἀτομικότητα τοῦ θεοῦ παρόντος κατ' αἴσθησιν διὰ καταλλή-

¹ Ἡ ὑποκειμενικὴ προσωπικότης, ἡ ἐνδύμυχος ὑπαρξίς, ἡ ἀγάπη, ἡ καρδία καὶ τὸ συναίσθημα, τὸ ἴδιον τοῦτο περιεχόμενον τῆς θρησκευτικῆς ῥωμαντικῆς φαντασίας δὲν δύναται νὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ γενικοῦ ἐξωτερικοῦ σχήματος ὡς τοιοῦτου. Διὸ καὶ ἡ γλυπτικὴ ὑποχωρεῖ εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν ποίησιν.

² Ὡς ἀριστοτέχνης τῆς ἀναγεννηθείσης χριστιανικῆς γλυπτικῆς ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος (M. Angelo).—(Περὶ τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς μετέπειτα γλυπτικῆς ἰδὲ ἔνθ. ἄνωτ. 462—465).

³ Εἰ καὶ μὴ μόνον ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἀνέδειξεν ὑπερόχους ζωγράφους ἀλλὰ καὶ ἄλλοι λαοί, ὡς οἱ Σῖναι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Αἰγύπτιοι καὶ ἄλλοι, ηὐδοκίμησαν ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, ὅμως ἡ ζωγραφικὴ (μόνη ἐκ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν) χαρακτηρίζεται ὡς ῥωμαντικὴ. Αἴτιον εἶναι τὸ ὅτι ἐν τοῖς χριστιανικοῖς χρόνοις τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ δεκάτῃ ἕκτῃ καὶ δεκάτῃ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι ἡ ζωγραφικὴ ἔξικετο εἰς τὸν κολοφῶνα αὐτῆς διὰ τοῦ οἰκείου περιεχομένου, ὅπερ εἶναι τὸ βάθος τοῦ συναισθήματος, ἡ μακαριότης καὶ ὁ πόνος τῆς καρδίας. Ὅπωςδήποτε ὅμως δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ ἑλληνικῆς καὶ καθόλου ἀνατολικῆς ζωγραφικῆς ὃν τρόπον λέγομεν καὶ περὶ χριστιανικῆς γλυπτικῆς. (14, 12 ἔξ. 16.)

⁴ Αὐτ. 1—8.

λου σωματικῆς μορφῆς, ἡ δὲ ζωγραφικὴ ἀπεικονίζει τὸ θεῖον καθ' ἑαυτὸ ὡς ἔμψυχον καὶ πνευματικὸν ὑποκείμενον, ὅπερ παρέρχεται εἰς τὸ μέσον τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος καὶ ἐπιτρέπει ἑκάστῳ νὰ ἔλθῃ μετ' αὐτοῦ εἰς πνευματικὴν κοινωνίαν καὶ διαλλαγὴν¹. Τρία δ' εἶναι τῆς ζωγραφικῆς τὰ κύρια συστατικὰ μέρη, τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ ὕλη καὶ ὁ τρόπος τῆς καλλιτεχνικῆς παραστάσεως. Καὶ περιεχόμενον μὲν ἔχει καθόλου τὴν συναισθανομένην ὑποκειμενικότητα, τὸ βάθος, πᾶν τὸ εἰς τὸν ἔσωτερικὸν κόσμον ἀναφερόμενον². τοιοῦτο δ' εἶναι πρῶτιστα καὶ μάλιστα τὸ ἐνδόμυχον βάθος τῆς θρησκείας, ἡ συνδιαλλαγὴ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς μετὰ τοῦ θεοῦ, ἡ εἰρήνη καὶ μακαριότης τοῦ προσώπου τοῦ συλλεγομένου εἰς ἑαυτό, τοῦ ἀνυψουμένου ὑπὲρ τὴν φυσικὴν καὶ πεπερασμένην ὑπαρξιν καὶ ἐν τῇ ἀνυψώσει ταύτῃ εὐρισκόντος τὴν μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνότητα³. Εὐδηλον λοιπὸν ὅτι τὸ ἰδεατὸν κέντρον τῆς ζωγραφικῆς εἶναι ἡ θρησκευτικὴ ἀγάπη καὶ αἱ συναφεῖς αὐτῇ παραστάσεις⁴. Ἐπὶ τοῖς περιλαμβάνει ἡ προκειμένη τέχνη εἰς τὸν κύκλον αὐτῆς καὶ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον (ὄρη, λόφους, δάση, κοιλάδας, λειμῶνας, ποταμούς, ῥύακας, θάλασσαν καὶ πλοῖα, νέφη

¹ Αὐτ. 5. 10.

² Οἱ ἀρχαῖοι ζωγράφοι, ἔτι δὲ μεταγενέστεροι καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς χριστιανικῆς ζωγραφικῆς, καὶ πολλοὶ νεώτεροι ἔχουσι ὑποθέσεις μυθολογικάς. Πλὴν ὅμως τοιαῦτα ὑποκείμενα δὲν ἰδιάζουσιν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ζωγραφικῆς, ἥτις προσορισμὸν ἔχει νὰ ἐκφράσῃ τὸν ἐνδόμυχον κόσμον, τὸ συναισθηματικὸν βάθος τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτήρος. Ἀληθινὴ ὑπόθεσις τῆς ζωγραφικῆς δὲν εἶναι ἐπὶ παραδείγματός ὁ ἦρωσ ὁ φρονεῦων τοὺς ἔξω δράκοντας καὶ τὰς Λερναίας ὕδρας ἀλλ' ὁ καταβάλλων τοὺς δράκοντας καὶ τοὺς ὄφεις τοὺς ἐμφωλεύοντας ἐν τῷ ἰδίῳ κόλπῳ, ὁ ὑπερνικῶν τὴν ἔσωτερικὴν σκληρότητα καὶ τραχύτητα ἂν δ' ἐκεῖνος ὁ ἦρωσ ἐπιτυχάνῃ τῆς εὐτυχίας, οὗτος ἐφικνεῖται τῆς μακαριότητος, τοῦ ὑπερτάτου συναισθήματος ἐπὶ τῇ κατανικήσει τῶν παθῶν. (Αὐτ. 31—34.).

³ Ἡ ψυχὴ ἐγκαταλείπει καὶ παραδίδει ἑαυτὴν εἰς τὸν θεόν, ἵνα ἐν ἐκείνῳ ἐπανεύρῃ ἑαυτήν. Οὗτος εἶναι ὁ χαρακτήρ τῆς ἀγάπης, τῆς ἀγνῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀγάπης, ἥτις πορίζει εἰς τὸ πνεῦμα διαλλαγὴν, εἰρήνην καὶ μακαριότητα. (Αὐτ. 34 ἐξ.).

⁴ Τὸ πρῶτον ὑποκείμενον τῆς ἀγάπης εἶναι αὐτὸς ὁ θεὸς ἐν τῇ ἀφανεί σὺτοῦ οὐσίᾳ, ὁ θεὸς πατήρ, ἔπειτα δὲ μάλιστα ὁ Χριστὸς ὡς ἐνανθρωπήσας θεὸς καὶ τέλος ἄλλα συναφεῖ αὐτῷ πρόσωπα. Ὅθεν ὑποθέσεις προσφιλεῖς τῆς ζωγραφικῆς εἶναι ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ παιδικὴ ἡλικία αὐτοῦ, ἡ μητρικὴ στοργὴ τῆς Μαρίας, ἡ μετὰ τῶν μαθητῶν ἀναστροφή τοῦ θεανθρώπου καὶ τὰ πάθη αὐτοῦ. Ὡσαύτως εἰκονίζεται ἡ προσευχὴ καὶ κατάνυξις τῶν πιστῶν, ἡ μετάνοια καὶ μεταστροφή, ἡ ἔσωτερικὴ μεταμόρφωσις καὶ ἡ ἀπὸ τῆς καθαρότητος μακαριότης. (Αὐτ. 38 ἐξ. 51 ἐξ.).

καὶ οὐρανὸν καὶ τὰ τοιαῦτα), δηλονότι τὴν φύσιν, ἐφ' ὅσον αὕτη κινεῖ τὸ διαφέρον καὶ διεγείρει τὸ θυμικόν¹. Φυσικὴν δὲ ὕλην ἔχει τὸ φῶς καὶ τὴν σκιάν, τὸ φωτεινὸν καὶ τὸ σκοτεινόν, ἅτινα δὲν εἶναι κεχωρισμένα ἀλλὰ μεταβαίνουν εἰς ἄλληλα. Ἡ ἐνότης φωτεινοῦ καὶ σκοτεινοῦ εἶναι τὸ χρῶμα², ὅπερ εἶναι ἡ κυρία ὕλη τῆς ζωγραφικῆς³. Διὰ τοῦ χρώματος μόνον προσγίνεται εἰς τὴν εἰκόνα, εἰς τὴν μορφήν τῶν σχημάτων, ἢ λεγομένη ψυχὴ⁴. Πάντα δὲ τὰ κύρια χρώματα ἐνυπάρχουσιν ἐν τινι πίνακι καὶ συντίθενται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε αἱ ἀντιθέσεις καὶ οἱ συμβιβασμοὶ αὐτῶν νὰ παρέχῃσι τέλειον καὶ τερ-

¹ Ἡ ζωγραφικὴ δύναται νὰ παραστήσῃ ὅλον τὸν ἔξω κόσμον, τοπία καὶ ἀσήμαντα πράγματα τῆς φύσεως διεγείροντα πρὸς στιγμὴν τὴν ἡμετέραν προσοχὴν. Ὅπως τὰ θρησκευτικὰ οὕτω καὶ τὰ φυσικὰ πράγματα, αἱ παντοῖαι καταστάσεις τῆς φύσεως, εἴτε ἡρέμου καὶ γαληναίας εἴτε θορυβώδους καὶ πολυταράχου, ἐμποιοῦσι τῇ ψυχῇ ἰσχυρὰ συναισθήματα. Ἡ τέχνη αὕτη δύναται ἐκ τῶν ποικίλων ὄντων νὰ ἐξάρῃ τὸ προκαλοῦν τὴν χαρὰν καὶ διὰ καταλλήλου εἰκόνης νὰ ἀπαθανάτισῃ αὐτὸ («θρίαμβος τῆς τέχνης»). Ἴνα δ' ἐμφανίσῃ τὴν ζωὴν ἐν κινήσει, ὀφείλει ἡ ζωγραφικὴ τὸν χῶρον αὐτῆς νὰ κατανείμῃ εἰς πολλὰ ἐπίπεδα, εἰς τὸ ἔμπροσθεν καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ ὀπισθεν βάθος, προσέτι δὲ νὰ σμικρύνῃ τὰς μορφὰς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς ἀπὸ τοῦ παρατηροῦντος ἀποστάσεις κατ' ἀκριβεῖς ὀπτικoὺς καὶ μαθηματικoὺς νόμους, ὅπερ κατορθοῦται διὰ τῆς γραμμικῆς προοπτικῆς. (Αὐτ. 18, 58 ἐξ. 60 ἐξ.).

² Ὁ Ἐγελος παρεδέχετο, ὡς εἶδομεν, τὴν περὶ χρωμάτων θεωρίαν τοῦ Goethe καὶ ἀπέριπτε τὴν τοῦ Νεύτωνος. Γνωματεύει λοιπὸν ὅτι γενικὴ βᾶσις παντὸς χρώματος εἶναι ἡ ἀντίθεσις φωτεινοῦ καὶ σκοτεινοῦ, φωτὸς καὶ σκιάς· οὕτω πάντα τὰ χρώματα κατὰ τὴν σύστασιν αὐτῶν εἶναι ἡ ἐνότης τῆς αὐτῆς ἀντιθέσεως καὶ προέρχονται ἐκ τῆς θολώσεως τοῦ φωτεινοῦ καὶ τῆς διαφωτίσεως τοῦ θολεροῦ (σκοτεινοῦ). Ὅθεν τὸ κυανοῦν καὶ τὸ ξανθόν, τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ πράσινον εἶναι τὰ κύρια καὶ ἀρχέγονα χρώματα, ἀπλούστατα καὶ καθαρῶτα. Τὸ μὲν ξανθὸν καὶ τὸ ἐρυθρὸν εἶναι τὰ κατ' ἔξοχὴν φωτεινὰ τὸ δὲ κυανοῦν καὶ τὸ κίτρινον τὰ ὑπερβαλλόντως σκοτεινὰ χρώματα. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ συμβολικὴ αὐτῶν ἐννοια· τὸ ἐρυθρὸν δηλοῖ τὸ ἀνδρικόν, τὸ δεσποτικὸν καὶ βασιλικόν· τὸ πράσινον ἐμφαίνει τὸ ἀδιάφορον καὶ οὐδέτερον, τὸ δὲ κυανοῦν τὸ ἥπιον καὶ ἡρεμαῖον. (Αὐτ. 63 ἐξ. 66).

³ Μορφή, ἀπόστασις, ἀποτερματισμός, στρογγυλότης, καθόλου πᾶσαι αἱ κατὰ τόπον σχέσεις καὶ διακρίσεις τῶν ἐν χώρῳ φαινομένων δημιουργοῦνται μόνον διὰ τοῦ χρώματος. Διὰ τῆς παύσεως χρωματισμοῦ τινος καὶ τῆς ἀρχῆς ἑτέρου παρίστανται πάντα, μορφή καὶ ἀπόστασις, φυσιογνωμία καὶ ἔκφρασις, αἰσθητὸν καὶ νοητόν. Οὐδὲ στερεῖται ἡ ζωγραφικὴ τῆς τρίτης διαστάσεως ἀλλ' ἀπορρίπτει αὐτὴν ἐπίτηδες, ἵνα ἀντὶ τοῦ ἐν τόπῳ πράγματος ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀνωτέραν καὶ πλουσιωτέραν ἀρχὴν τοῦ χρώματος. (Αὐτ. 26).

⁴ Ἀριστοτέχναι περὶ τὸν χρωματισμὸν ἀνεδείχθησαν οἱ Ἐνετοὶ καὶ μάλιστα οἱ Ὀλλανδοί. (Αὐτ. 62).

πνὸν χρωμάτων θέαμα¹, τουτέστι τὴν ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων².

2. Εἰς τὴν ἁρμονίαν τῶν χρωμάτων πρέπει πρὸς τελείωσιν νὰ προστεθῶσι καὶ τινὰ ἄλλα, ἢ προοπτικὴ τοῦ ἀέρος, τὸ σαρκόχρουν καὶ ἡ μαγεία. Ὁ ἀτμοσφαιρικὸς δηλαδὴ ἀήρ ὁ μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν μερῶν αὐτῶν ὑπάρχων ἐλαττοῖ βαθμιαίως καὶ καταπνίγει τὰ χρώματα. Ὁ σὺν τῇ ἀποστάσει δὲ διαλυόμενος τόνος τῶν χρωμάτων εἶναι ἡ προοπτικὴ τοῦ ἀέρος³. Ἡ κορύφωσις τοῦ χρώματος εἶναι τὸ σαρκόχρουν (Inkarnat), ἡ ἀπόχρωσις τῆς ἀνθρωπίνης σαρκός⁴, ἡ θαυμαστῶς ἐν ἑαυτῇ συνενοῦσα πάντα τὰ ἄλλα χρώματα χωρὶς νὰ ἐξαίρη τοῦτο ἢ ἐκείνο ὡς αὐτοτελές⁵. Οὕτω παίζουσα ἡ ζωγραφικὴ διὰ ποικίλων χρωμάτων προσλαμβάνει τὸν χαρακτῆρα μουσικῆς καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἀποχρώσεων παρέχει τὴν ἔμφρασιν μαγείας· κατὰ δὲ τὴν διαμόρφωσιν πάλιν καὶ προτύπωσιν προσεγγίζει πρὸν τὴν γλυπτικὴν (ἀνάγλυφα)⁶.

3. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ὕλης τῆς ζωγραφικῆς. Ἡ δὲ καλλιτεχνικὴ παράστασις διακρίνεται εἰς δύο, εἰς τὴν ἰδεατὴν ἢ πλαστικὴν, περιοριζομένην ἐν τῇ ἐπινοήσει καὶ τῇ ὑποτυπώσει, καὶ εἰς τὴν πραγματικὴν ἢ κυρίως ζωγραφικὴν, ἣτις ἀσχολεῖται

¹ Αὐτ. 68 ἐξ.

² Ἡ φυσικὴ ὕλη τῆς ζωγραφικῆς δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἐνῶ ἡ γραμμικὴ προοπτικὴ καθίσταται ὑποκείμενον τῆς ἐπιστήμης, τὸ χρῶμα ἤκιστα καθορίζεται ὑπὸ νόμων καὶ κανόνων. Ὑπάρχει μόνον ὡς χάρισμα τῶν μεγαλοφυῶν ζωγράφων ἢ συναίσθησις τῶν χρωμάτων, ἣν ὁ Ἐγγελοσ ὀνομάζει «δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ ὑποκειμένου εἰς παραγωγὴν τῆς ἀποχρώσεως». (Αὐτ. 74 ἐξ.).

³ Ὅσοι μᾶλλον ἀπομακρύνονται ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν, τόσο ὠχρότερα καὶ ἀσαφέστερα τὴν μορφήν γίνονται, διότι ἡ ἀντίθεσις φωτὸς καὶ σκιάς αἰεὶ μᾶλλον διαλύεται μέχρι οὗ τὸ ὄλον ἀφανίζεται εἰς τὸ λευκόφαιον. (Αὐτ. 71).

⁴ Ὁ Ἐγγελοσ μνημονεύει τοῦ Diderot ἀποφαινομένου ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Goethe μεταφρασθείσῃ πραγματείᾳ περὶ Ζωγραφικῆς ὅτι ἡ τελείωσις τοῦ ζωγράφου εἶναι ἡ συναίσθησις τοῦ χρώματος τῆς σαρκός καὶ ὅτι «μυρῖοι ζωγράφοι ἀπέθανον καὶ μυρῖοι ἄλλοι θὰ ἀποθάνωσι χωρὶς νὰ συναισθανθῶσι τὸν χρωματισμὸν τῆς σαρκός». (Αὐτ. 72 ἐξ.).

⁵ Πρὸς συγχώνευσιν τῶν χρωμάτων καὶ παράστασιν τοῦ σαρκόχρου ἤκιστα χρησιμεύει τὸ ψηφοθέτημα, πλεόν δὲ ὠφελεῖ ἡ τοιχογραφία καὶ πλεῖστον τὸ ἐλαιωτὸν χρῶμα. (Αὐτ. 73).

⁶ Ἐνταῦθα ἀνήκει ἡ δεξιότης περὶ τὴν παράστασιν τοῦ σκιοφωτοσ, περὶ ἣν διέπρεψεν ἐκ τῶν Ἰταλῶν ὁ Λεονάρδος da Vinci καὶ ὁ Correggio. (Αὐτ. 73 ἐξ. 80 ἐξ. πβλ. καὶ 19 ἐξ.).

περὶ τὰς λεπτομερείας καὶ ἀπεργάζεται τὴν εἰκόνα¹. Ἀρχεται ἀπὸ τοῦ τυπικοῦ σχήματος καὶ καταλήγει εἰς τὴν διαγραφὴν χαρακτήρων². Τὴν πρώτην δηλαδὴ καὶ κατωτάτην βαθμίδα κατέχει ἡ ἀκαμptos καὶ ἄνευ ὀρισμένης θέσεως καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος μερικὴ μορφή. Ἄλλ' ἐπαυξάνουσα ἡ ζωγραφικὴ τὴν παραστατικὴν αὐτῆς δύναμιν καὶ τὰ ἀνάλογα μέσα προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπεικόνισιν ὀρισμένης θέσεως καὶ συμπλέγματος· προβαίνει ἀπὸ τῆς πλαστικῆς, ὡς εἶπειν, θέσεως εἰς τὴν δραματικὴν ζωηρότητα καὶ ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν ποίησιν³. Ὅπερ δὲ σπουδαιότατον, δύναται νὰ ἀπεικονίσῃ καὶ καταστήσῃ ἔκδηλον τὴν ἐνδύμυχον ζωὴν καὶ ἰδίαν φύσιν τοῦ προσώπου, τουτέστι νὰ πορίσῃ γνήσιον τοῦ προσώπου ἀπείκασμα, «προσωπογραφίαν»⁴, ἣτις εὐστόχως ἐξαίρει τὸν πνευματικὸν χαρακτήρα καὶ ποιεῖ αὐτὸν τόσον γνῶριμον ὅσον δὲν ποιεῖ ἡ φύσις καὶ ἡ καθ' ἡμέραν ζωὴ⁵.

4. Πρὸς σπουδὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἐκθεσιν τῆς ζωγραφικῆς δὲν ἐξαρκεῖ ἡ περιγραφὴ ἀλλ' ἀπαιτεῖται μὲν ἡ ἐποπτικὴ καὶ ἄμεσος τῶν τεχνουργημάτων παρατήρησις⁶, ἀπαιτεῖται δὲ πάλιν ἡ τῆς ἱστορίας τῆς

¹ Κατὰ τὸ δεύτερον εἶδος τῆς καλλιτεχνικῆς παραστάσεως ἀναπτύσσονται ἐπιμελῶς καὶ αἱ ἐλάχισται λεπτομέρειαι. Διὰ τοιαύτης τέχνης λεπτοτάτης βλέπομεν ἐν ταῖς ζωγραφίαις εἰκονιζομένας τὰς στιγμιαίας λάμπεις τοῦ οὐρανοῦ, τὸν φωτισμὸν τοῦ δρυμοῦ, τὸ φέγγος καὶ τὴν ἀνταύγειαν τῶν νεφῶν, θαλάσσης, κύματα, ρεύματα, μαρμαρυγὰς τοῦ οἴνου ἐν τῷ ποτηρίῳ, τὴν λάμψιν τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ ἀκαριαῖον βλέμμα κ.τ.τ. (Αὐτ. 26 ἔξ. 29 ἔξ.).

² Αὐτ. 77—86.

³ Ἡ ζωγραφικὴ ὑπολείπεται κατὰ τοῦτο τῆς ποιήσεως (ὡς καὶ τῆς μουσικῆς), ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ παραστήσῃ τὴν διαδοχὴν καὶ ἐναλλαγὴν πράξεων καὶ συναισθημάτων· ἀπεικονίζει μίαν μόνον στιγμὴν. Ὑπερβάλλει δ' ὅμως τὴν ποίησιν κατ' ἄλλο, ὅτι παριστᾷ ἐποπτικῶς ὀρισμένον ἀντικείμενον καὶ ζωγραφεῖ αὐτὸ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ· ὅπερ ἀδυνατεῖ νὰ πράξῃ ἡ ποίησις ἠναγκασμένη νὰ μεταβαίνῃ ἀπὸ σκηνῆς εἰς σκηνὴν.—Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἤδη ἔχομεν φθάσει εἰς τὸ ζήτημα «περὶ τῶν ὀρίων τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς ποιήσεως», ὅπερ ὁ Lessing ἐν τῷ «Λαοκόοντι» συντόμως ἠρεύνησε καὶ οὐσιωδῶς ἔλυσε. Ὁ Ἐγγελοσ συμφωνεῖ κατὰ βάθος ἐκείνῳ, εἰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου προδρόμου παραδόξως δὲν μνημονεύει. (Ἐπιθι ἐνθ. ἄνωτ. 76 ἔξ. 82 ἔξ.).

⁴ Αὐτ. 96—99.

⁵ Τὸ κυριώτατον διάγραμμα τῆς προσωπογραφίας εἶναι «ἡ ὄψις, κατειργασμένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος». Κατὰ τοῦτο δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ προσωπογραφία οὐ μόνον δύναται ἀλλὰ καὶ ὀφείλει νὰ κολακεύῃ, διότι ἐκβάλλει μὲν ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν ἀπλὴν σύμπωσιν τῆς φύσεως προσλαμβάνει δὲ ὅτι συντελεῖ εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ προσώπου κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ καὶ ἐνδόμυχον οὐσίαν. (Αὐτ. 98).

⁶ Συλλογὴ εἰκόνων καλῶς διατεταγμένη καὶ ἐπιτρέπουσα τὴν παρακολού-

τέχνης ταύτης γνῶσις. Διότι καὶ ἡ ζωγραφικὴ ἐτελειώθη κατὰ μικρὸν καὶ ἔχει ὡσαύτως ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν¹. Τὸ κατ' ἀρχὰς εἰκονίζει θρησκευτικὰ πράγματα ἐν τυπικῇ ἀντιλήψει καὶ ἀρχιτεκτονικῇ διατάξει, χωρὶς τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἄνευ εὐκαμψίας καὶ ζωῆς. Τοιαύτη εἶναι ἡ βυζαντιακὴ τέχνη, ἣτις καὶ ἐν τοῖς κρατίστοις ἔργοις ἀμοιρεῖ καλλιτεχνικῆς διατυπώσεως. Ἡ τέχνη δηλαδὴ τῶν νεοελλήνων (βυζαντινῶν) ἔχει μὲν παλαιὰ πρότυπα ἀλλὰ στερεῖται φυσικότητος καὶ ζωηρότητος· περὶ τὰς μορφὰς καὶ τὰς ἐκφράσεις εἶναι τυπικὴ καὶ ἄτονος, περὶ δὲ τὴν διάταξιν μᾶλλον ἢ ἥττον ἀρχιτεκτονικὴ². Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ προσγίνεται εἰς τὰς θρησκευτικὰς μορφὰς ἀτομικότης καὶ ἔμπυχος ὡραιότης, βαθύτης τοῦ ἐσωτερικοῦ, χάρις καὶ γοητεία τοῦ χρωματισμοῦ· τὰ δὲ ἀπεικονιζόμενα ἀντικείμενα δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὴν θρησκείαν ἀλλ' ἀναφέρονται καὶ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν καὶ τὰ σπουδαῖα ἐθνικὰ γεγονότα³. Τοιαύτην ἀνάπτυξιν μαρτυρεῖ ἡ ἰταλικὴ ζωγραφικὴ⁴, ἥς οἱ ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι ὁμοιάζουσι κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς μεγάλους Ἰταλοὺς ποιητάς, ὅτι διὰ τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ κάλλους ὡς ἐμφανείας τῆς ἐλευθερίας κατώρθωσαν νὰ ἀναγεννήσωσι τὰ ἀρχαῖα ἰδεώδη⁵. Ἡ δὲ γερμανικὴ καὶ ὀλλανδικὴ

θησιν τῆς τε ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τῆς ζωγραφικῆς μνημονεύεται ἢ ἐν τῷ βασιλικῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου ὑπάρχουσα. (Αὐτ. 102).

¹ Περὶ ταύτης ἐπιθι ἐνθ. ἄνωτ. 101—124.

² Ὁ Ἔγγελος φαίνεται παραδόξως ὑποτιμῶν τὴν ἀξίαν τῆς βυζαντιακῆς ἡμῶν τέχνης.

³ Αὐτ. 103.

⁴ Αὐτ. 105—108.

⁵ Καὶ ἐνταῦθα, ὡς εἰκός, ἡ πρόοδος συνετελέσθη κατὰ μικρὸν. Τὴν πρώτην ἀνύψωσιν τῆς τέχνης ἀπὸ τοῦ τυπικοῦ καὶ ἀτόνου εἰς τὸ ἀτομικὸν καὶ ζωηρὸν ἐμφαίνει ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Duccio καὶ τοῦ Cimabue, οἵτινες ἐμιμήθησαν καὶ ἐξηυγένισαν τοὺς βυζαντιακοὺς τύπους. Εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα ἀνήγαγε τὴν τέχνην ὁ Giotto (μαθητὴς τοῦ Cimabue), ὅστις μετέβαλε τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀντικειμένων καὶ τὸν τρόπον τῆς παραστάσεως αὐτῶν, εἰσήγαγε δ' εἰς τὴν τέχνην φυσικότητα καὶ χάριν. Ἡ δὲ σύνθεσις τοῦ συμπλέγματος καὶ ἡ φυσικὴ παράστασις τῶν μορφῶν προήχθη διὰ τοῦ Mazzaccio καὶ τοῦ Angelico da Fiesole ἐν τῷ δεκάτῳ πέμπτῳ αἰῶνι, ὅτε ἦνθησαν εἰς βαθμὸν ἀνυπέρβλητον ἢ καθαρότης τῆς θρησκευτικῆς διαθέσεως καὶ ἡ βαθύτης τῆς ἀντιλήψεως. Ὑστερον πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα συνεδυσάσθη ἡ ζωὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· αἱ εἰκόνες προσέλαβον ζωηρότητα διὰ τοπίων, θεᾶς πόλεων, τοῦ περιβάλλοντος ἐκκλησιῶν, ἀνακτόρων καὶ ἄλλων μορφῶν ἐν τῷ βάθει εἰκονιζομένων. Οὕτως ἡ τέχνη ἐξίκετο εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν διὰ τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ἐν οἷς προέχει ὁ Λεονάρδος da Vinci καὶ μάλιστα ὁ Ραφαήλ.

ζωγραφική¹ προέβη ἀπὸ τῆς ἀπεικονίσεως εὐλαβῶν ὑποκειμένων εἰς τὰ μαρτύρια καὶ τὰς ἀσχημίας τῆς πραγματικότητος², περιέλαβεν εἰς τὰ ὑποκείμενα αὐτῆς πάντα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Ὁρμᾶται ἀπὸ τῶν κατὰ παράδοσιν εἰκόνων καὶ φθάνει εἰς τὴν ζωοποίησιν θρησκευτικῶν παραστάσεων ἐκτιθεμένων δι' εὐρύτερων συνθέσεων καὶ σκηνῶν³ ταύτας δὴ χαρακτηρίζει ἐλευθέρως ἔκφρασις τῶν μορφῶν καὶ ἰσχυρὰ ζωηρότης προσγινομένη δι' ἀπεικονίσεως πομπῶν καὶ παρατάξεων, ἱπηρετῶν, τυχαίων προσώπων, περικαλλῶν ἀμφιέσεων καὶ ἀγγείων, ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων, τοπίων καὶ μερῶν τῆς φύσεως παντοίων⁴.

δ) Ἡ μουσικὴ

Ι. Ἡ δευτέρα τῶν ῥωμαντικῶν τεχνῶν, ἡ μουσική⁴, προτίθεται σκοπὸν νὰ παραστήσῃ τὴν ἐνδόμυχον τοῦ ὑποκειμένου διάθεσιν οὐχὶ ὥς τι ἐξωτερικὸν φαινόμενον ἀλλ' ὥς αὐτὸν τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον⁵. Πρὸς τοῦτο ὀφείλει μὴ μόνον νὰ ἄρῃ, ὅπως ἡ ζωγραφικὴ, τὴν τρίτην

Ἐκεῖνος εἰσεχώρησε βαθύτατα μετ' ἀγχινοίας καὶ λεπτότητος συναισθήματος εἰς τὰς μορφὰς τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου διετήρησε δὲ εἰς τὰ ἱερά πρόσωπα τὴν σεμνοπρέπειαν, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ εὐλάβεια καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἐκκλησίας. Οὗτος δὲ συνάπτει εἰς τὸ αὐτὸ λεπτὸν συναίσθημα τῶν καταλλήλων τῇ τέχνῃ θρησκευτικῶν ὑποθέσεων καὶ τελείων γνῶσιν τῶν κατὰ φύσιν ζωηρῶν παραστάσεων μετὰ τῆς ἀγάπης τοῦ κάλλους τῆς ἀρχαιότητος. Ἐνταῦθα μνημονεύονται ὁ Correggio καὶ ὁ Titian, ὧν ἐκεῖνος μὲν διαπρέπει κατὰ τὴν μαγικὴν γοητείαν τοῦ σκιοφόρου, τὴν κομψότητα καὶ χάριν τῶν μορφῶν καὶ τῶν κινήσεων, οὗτος δὲ κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς φυσικῆς ζωηρότητος, τὸν πόθον καὶ τὴν θερμότητα. (Αὐτ. 109—117).

¹ Ἐκ τῶν παλαιότερων Ὀλλανδῶν ὑπερέχουσιν ἰδίᾳ οἱ ἀδελφοὶ van Cysk, Οὐβέρτος καὶ Ἰωάννης, ἀκμάσαντες κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ὧν ἡ ἀξία καὶ δεινότης ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πάλιν ἀνεγνωρίσθη. Οὗτοι εἶναι γνωστοὶ ὡς ἐπινοηταὶ ἢ τοῦλάχιστον κυριώτατοι τελειωταὶ τῆς ἐλαιογραφίας. (Αὐτ. 118).

² Ἐνταῦθα διακρίνονται οἱ Γερμανοὶ ζωγράφοι ζωηρῶς παριστῶντες σκηνὰς τῆς ἱστορίας τῶν παθῶν, τὴν κακίαν τοῦ ἐμπαιγμοῦ, τὴν βαρβαρότητα τοῦ μίσους κατὰ τοῦ Χριστοῦ. (Αὐτ. 119).

³ Αὐτ. 120 ἐξ. Ἐν συνεχείᾳ ἐπιχειρεῖ ὁ Ἐγγελοὺς νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν φύσιν τῆς ὀλλανδικῆς ζωγραφικῆς ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ.

⁴ Ἡ μουσικὴ τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς ἐμφαίνουσα οὐχὶ ἐμμέσως (δι' ἐποπτικῶν εἰκόνων ἢ λόγων) ἀλλ' ἀμέσως καὶ κατ' ἀκολουθίαν συγκινοῦσα ἀμέσως εἶναι «ἡ κατ' ἐξοχὴν ῥωμαντικὴ τέχνη».

⁵ Ἡ μουσικὴ εἶναι ἡ τέχνη τοῦ συναισθήματος καὶ ἀποτείνεται ἀμέσως εἰς αὐτὸ τὸ συναίσθημα. (Αὐτ. 129).

τοῦ χώρου διάστασιν ἀλλ' ὅλως νὰ ἀφανίσῃ τὴν σχέσιν τοῦ τόπου· ὡς ὕλην δὲ χρησιμοποιεῖ τὸν ἦχον ἢ φθόγγον, ὅστις ἦχῶν καὶ ἀπηχῶν δὲν ἔχει τοπικὴν ἀλλὰ μόνον χρονικὴν σχέσιν, καθ' ὅσον γίνεται καὶ ἀπόλλυται¹. Ἡ μουσικὴ, σχέσεις τόνων σκοποῦσα καὶ «κατασκευὴν» ἦχων ζητοῦσα, ἔχει ποιάν τινα ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ἣτις εἶναι «νεναρκωμένη» μουσικὴ· τοῦναντίον δ' ἔχει ἐλαχίστην ὁμοιότητα καὶ μεγίστην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γλυπτικὴν, διότι σχηματίζει καὶ διαμορφοῖ οὐχί, ὡς αὕτη, τὴν βαρεῖαν ὕλην ἀλλὰ τὸν φευγαλέον ἦχον². Ἰδίᾳ καὶ καθ' ἑξοχὴν πλησιάζει πρὸς τὴν μουσικὴν ἢ ποιήσεις³ τῆς μὲν μουσικῆς ὕλη εἶναι τὸ αἶσθημα καὶ ὁ ἦχος, τῆς δὲ ποιήσεως ἢ παραστάσεως καὶ ὁ λόγος· ἀμφότεραι αἱ τέχναι ἀναπτύσσουσι τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν ἐν χρόνῳ κατὰ σειρὰν διαδοχικὴν καὶ ἀποτείνονται (πλὴν τῆς δραματικῆς ποιήσεως) εἰς τὴν ἀκοήν, ἣτις εἶναι αἶσθησις ἀνωτέρα καὶ εἰσδύεται βαθύτερον τῆς δράσεως εἰς τὴν ἐνδόμυχον τοῦ ὑποκειμένου οὐσίαν⁴. Ἐκφράζει δὲ κυρίως ἡ μουσικὴ τὰ συναισθηματά ἐν ταῖς ποικίλαις αὐτῶν ἀποχρώσεσι, τὴν φαιδρότητα καὶ χαρὰν, τὴν λύπην καὶ ἀλγηδόνα, τὴν ἀδημονίαν καὶ ἀθυμίαν, τὸν πόνον καὶ τὸν πόθον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἡ φυσικὴ φωνὴ τῶν συναισθημάτων εἶναι τὸ ἐπιφώνημα, ἢ κραυγὴ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, τοῦ στεναγμοῦ καὶ τοῦ γέλωτος. Ἀπὸ τοιούτων μὲν φωνῶν ἄρχεται ἡ μουσικὴ ἀλλ' ὕλην ἔχει ἐν τῇ προόδῳ αὐτῆς τοὺς ἦχους καὶ τὴν σύνναψιν αὐτῶν, τὰς ἀντιθέσεις καὶ ἐνώσεις, τὰς κινήσεις καὶ μεταβολὰς καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ τὰς σχέσεις τῶν ἦχων. Ἡ κορύφωσις καὶ ἡ κατάπτωσις, αἱ διαστάσεις καὶ αἱ διαλλαγαὶ τῶν συναισθημάτων ἀποτελοῦσι τὴν μουσικὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας. Αὐτὸ τὸ ἐγώ, αὐτὴ ἡ ψυχὴ, εἶναι ἡ πηγὴ καὶ οὐσία τῆς μουσικῆς, ἧς ἔχομεν διὰ τοῦτο ἀνάγκην καὶ ὑφ' ἧς συγκινούμεθα καὶ τρόπον τινὰ συναρπαζόμεθα⁵.

2. Ὁ ἦχος, ὅστις εἶναι ἡ βᾶσις τῆς μουσικῆς καὶ πρέπει διὰ τεχνικῆς ἐργασίας νὰ καταστῇ ἱκανὸς πρὸς ἐκφράσιν τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς,

¹ Αὐτ. 127 ἐξ.).

² Περὶ τῆς σχέσεως τῆς μουσικῆς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν γλυπτικὴν ἐπιθι αὐτ. 132—138.

³ Αὐτ. 138 ἐξ.).

⁴ Τὸ κυριώτατον τῆς μουσικῆς ἔργον εἶναι οὐχί νὰ ἀναπαραγάγῃ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον ἀλλὰ νὰ εἰκονίσῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ συνείδησις κινεῖται ἐν ἑαυτῇ ὡς ὑποκείμενον καὶ ἰδεατὴ ψυχὴ.

⁵ Τὴν θαυματουργὸν τῆς μουσικῆς ἐνέργειαν δηλοῦσιν οἱ ἀρχαῖοι διὰ τοῦ μύθου τοῦ Ὀρφέως, τιθασσεύοντος τὰ θηρία. (Αὐτ. 144—153).

ὑπάρχει μόνον ἐν χρόνῳ καὶ ἔχει τινὰ διάρκειαν, χρονικὸν μέγεθος, ὃ δὲ ἀριθμὸς τῶν χρονικῶν μονάδων ἀποτελεῖ τὸ μέτρον, οὗ στοιχεῖα εἶναι τὰ ἴσα χρονικά μέρη. Ἐκ τοῦ ἀρτίου ἢ τοῦ περιττοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ὁμοειδοῦς τούτων ἐπαναλήψεως προέρχεται ὁ ρυθμὸς (Takt)· οὗτος εἶναι ἡ κανονικὴ ἐν χρόνῳ διαδοχὴ καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀναλογίαν, καθ' ἣν κίονες ἴσου πάχους καὶ μήκους τίθενται παρ' ἀλλήλους κατὰ τὰς αὐτὰς ἀποστάσεις. Καθ' ὅσον δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναλαμβανομένων ἴσων μερῶν εἶναι ἀρτιος ἢ περιττός, διακρίνονται εἶδη ρυθμῶν. Οἱ ἦχοι διακρίνονται κατὰ τὴν μείζονα ἢ ἐλάττωνα ἰσχύον, τὴν ἄρσιν ἢ τὴν θέσιν, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, κατὰ τὸν τονισμόν, ὅστις μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκουόμενος τίθεται ἐπὶ ὠρισμένων μερῶν τοῦ ρυθμοῦ. Ἄλλ' ὅτι ποιεῖ τὸν ἦχον μουσικὴν ἔκφρασιν εἶναι ὁ τόνος καὶ ἡ χροιά αὐτοῦ, ἡ ἁρμονία καὶ ἡ μελωδία. Ὁ μουσικὸς χαρακτήρ τοῦ ἦχου εἶναι τὸ ὕψος καὶ τὸ βάθος, ἔξαρτώμενα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κραδασμῶν, οὓς τὸ ἦχοῦν σῶμα ποιεῖ ἐν ὠρισμένῃ χρονικῇ μονάδι. Ὅσοι ἐλάττων εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν κραδασμῶν ἐν ὠρισμένῳ χρόνῳ, τόσοι βαρύτεροι εἶναι ὁ ἦχος· τοῦναντίον δὲ ὅσοι μείζων ὁ ἀριθμὸς, τόσοι ὀξύτεροι ὁ ἦχος. Ἡ δὲ τοῦ ἦχου χροιά προέρχεται ἐκ τῆς ποιότητος καὶ κατασκευῆς τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου. Ἐκ τῶν τοιούτων ὀργάνων τελειότατον εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη φωνὴ ἀποτελοῦσα τελείαν ἐνότητα τῶν ἰδιαζουσῶν τοῖς ἄλλοις ὀργάνοις ἡχῆσεων· διότι συνάπτει ἐν ἑαυτῇ τὰ γνωρίσματα τῶν ἐμπνευστῶν καὶ τῶν ἐγχόρδων ὀργάνων. Ὡς ἔχει τὸ σαρκόχρουν πρὸς τὰ λοιπὰ χρώματα, ὧν εἶναι ἡ ἰδεατὴ ἐνότης, οὕτως ἔχει καὶ ἡ ἀνθρωπίνη φωνὴ πρὸς τὰ ἄλλα ὄργανα¹.

3. Βάσις τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἦχων εἶναι ὁ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἀριθμὸς τῶν δονήσεων, ἐξ οὗ ἠρτηται ἡ ὀξύτης ἢ ἡ βαρύτης τοῦ ἦχου. Αἱ οὕτω γινόμεναι διακρίσεις εἶναι τὰ διαστήματα τῶν ἦχων, ἅτινα ἐν τῇ διαδοχικῇ αὐτῶν σειρᾷ ἀποτελοῦσι τὴν μουσικὴν κλίμακα (μουσικὸν διάγραμμα), Ἡ κλίμαξ αὕτη εἶναι σειρὰ ἦχων, καθ' ἣν ὁ ἀρχικὸς ἦχος (ὁ βαρύτερος) ἀφίσταται ἑαυτοῦ καὶ αἰεὶ μᾶλλον ἀνιῶν ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτὸν μιμούμενος τρόπον τινὰ τὴν ἐνδοτάτην ἡμῶν οὐσίαν, τὸ ἐγώ, ὅπερ διακρίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτό. Οἱ ἄλλοι ἦχοι τῆς κλίμακος συμφωνοῦσι πρὸς τὸν θεμελιώδη ἦχον ἐν μέρει ἀμέσως ἢ ἔχουσιν οὐσιώδη διαφορὰν ἀπ' αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῆς μουσικῆς κλίμακος ἀναπτύσσονται οἱ τόνοι, διότι ἕκαστος ἦχος τῆς κλίμακος δύναται νὰ καταστή

¹ Περὶ τούτων πάντων γίνεται ἀκριβὴς λόγος ἐνθ. ἀνωτέρω σελ. 154—171,

καὶ αὐτὸς ὁ θεμελιώδης ἦχος νέας ἰδίας καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τῇ πρώτῃ νόμον διατεταγμένης σειρᾶς. Ἀναπτυχθείσης δὲ τῆς κλίμακος εἰς μείζον πλῆθος ἦχων ηὔξηθη καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν τόνων, οὕτω δὲ ἡ νεωτέρα μουσικὴ κινεῖται ἐντὸς ποικιλωτέρων τόνων ἢ ἡ ἀρχαία. Ἐπὶ τούτοις διακρίνονται οἱ τόνοι κατὰ τὴν σκληρότητα καὶ τὴν μαλακότητα καὶ ἔχουσιν ἰδιαίτερον χαρακτήρα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς δύο θεμελιώδεις διαθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην¹.

4. Ῥυθμὸς καὶ ἁρμονία εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς μελωδίας, τῆς ῥυθμικῆς διαδοχῆς τῶν ἦχων καὶ συμφωνιῶν². Ἡ μελωδία ὡς ἐνότης ῥυθμοῦ καὶ ἁρμονίας εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ψυχῆς, ἣτις ἐκχέει εἰς ἦχους τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην καὶ ἀνυψοῖ ὑπὲρ τὴν φυσικὴν τοῦ πάθους σφοδρότητα· ποιεῖ τὴν συγκίνησιν τοῦ θυμικοῦ ἀκρόαμα αὐτοῦ, ἀθροίζει καὶ συγκεντροῖ τὴν ψυχὴν εἰς ἑαυτήν, τοιοῦτοτρόπως δ' ἐπικουφίζει τὴν καρδίαν ἀπὸ τῆς ἰσχυρᾶς λύπης ἢ χαρᾶς³. Ὅπως ἂν ἔχη, διὰ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας καὶ μελωδίας καθίσταται τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον ἔκφρασις μουσικῆ. Ἐὰν τὸ περιεχόμενον ἀναπτυχθῇ ὡς παράστασις καὶ ἔκφρασις διὰ λέξεων, καθίσταται κείμενον, ἡ δὲ εἰς τοῦτο ἀναφερομένη μουσικὴ εἶναι ἡ μελοποιΐα, ἣτις συνοδεύει τὸ κείμενον διὰ τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς (ἄσματος) καὶ τοῦ ὄργανου (ἢ τῶν ὄργάνων)⁴. Ὅθεν διακρίνεται ἡ συνοδεύουσα (παρακολουθητικὴ) μουσικὴ εἰς φωνητικὴν καὶ ὄργανικὴν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑδόμενον ἐκφράζει καὶ περιέχει ἅμα τὸ κείμενον, ἡ φωνητικὴ μουσικὴ δὲν εἶναι κατ' ἀκριβείαν παρακολουθητικὴ ἀλλ' ἢ εἶναι ὅλως αὐτοτελής ἢ συνοδεύεται ὑπὸ τῆς ὄργανικῆς μουσικῆς. Ὅταν ἡ μουσικὴ εἶναι παντελῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ κειμένου, ἔχει τὸ γνῶρισμα τῆς αὐτοτελοῦς καὶ διακρίνεται ἀπὸ τῆς παρακολουθητικῆς⁵. Αὐτοτελής μουσικὴ εἶναι ἡ καθαρὰ ὄργα-

¹ Αὐτ. 172—176.

² Ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ ἁρμονία καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα εἶναι ἀπλαῖ ἀφαιρέσεις· μεμονωμένα οὐδεμίαν ἔχουσι μουσικὴν δύναμιν, προσλαμβάνουσι δὲ μουσικὴν ὑπόστασιν μόνον διὰ τῆς μελωδίας καὶ ἐν τῇ μελωδίᾳ ὡς μέρη καὶ στοιχεῖα αὐτῆς. (Αὐτ. 182).

³ Αὐτ. 185.

⁴ Ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενον ὡς κείμενον δύναται καθ' ἑαυτὸ νὰ ἀκουσθῇ καὶ ἀναγνωσθῇ καὶ κατ' ἀκολουθίαν διακρίνεται ἀπὸ τῆς μουσικῆς ἔκφρασεως, ἔπεται ὅτι ἡ εἰς τὸ κείμενον προστιθεμένη μουσικὴ εἶναι παρακολουθητικὴ. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐν τῇ γλυπτικῇ καὶ τῇ ζωγραφικῇ τὸ περιεχόμενον δὲν δύναται νὰ παρασταθῇ χωρὶς τῆς καλλιτεχνικῆς αὐτοῦ μορφῆς. (Αὐτ. 187).

⁵ Ἡ παρακολουθητικὴ μουσικὴ κρατεῖ μάλιστα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἔχει ἔνεκα τοῦ περιεχομένου μεγάλην καθαρότητα. Ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν καθολικῶν

νική¹. Ἡ δὲ παράστασις μουσικοῦ ἔργου ἔχει ἀνάγκη νὰ εἶ νέας ἀνα-
 παραγωγῆς, πρὸς ἣν ἀπαιτεῖται μεγάλη προσοχὴ καὶ ἐξαίρετος εὐφυΐα
 περὶ τὴν ἐκτέλεσιν². Καὶ ἐπειδὴ ἡ μουσικὴ ἔργον ἔχει μὴ μόνον νὰ
 παρακολουθῆ ἀλλὰ καὶ νὰ διερμηνεύῃ τὸ κείμενον, ἔπεται ὅτι θεωρεῖ
 τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ οὐχὶ ὡς ἀδιάφορον ἀλλὰ πολλῆς προσοχῆς
 ἄξιον. Ὁ μουσικὸς ἄρα θὰ ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν εἰς τὸ ἂν εἶναι τὸ περιε-
 χόμενον καθαρὸν «ἐκ κοινοῦ καὶ χυδαίου, εὐτελοῦς καὶ ἀτόπου ἀδύνα-
 τον νὰ προέλθῃ μουσικὸν τεχνούργημα³».

5. Πρὸς μελοποιῖαν περιεχομένου τινὸς οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται ἵνα
 ὁ μουσικὸς μεταφράσῃ αὐτὸ εἰς ἤχους κατὰ λέξιν· ὀφείλει νὰ ἐμφορηθῆ
 καὶ συγκινηθῆ ὑπὸ τῆς ἐννοίας καὶ σημασίας τοῦ ὅλου καὶ ἐνθους
 γενόμενος ὑπ' αὐτοῦ νὰ ἐκχύσῃ ἐλευθέρως εἰς ἤχους τὴν ἰδέαν καὶ
 τὰ συναφῆ συναισθήματα· πληρωθεὶς ὑπὸ τοῦ περιεχομένου πρέπει νὰ
 εὖρη τούτου ζωηρὰν ἔκφρασιν καὶ μουσικὴν ἀνάπτυξιν. Τέλος ῥητέον
 ὅτι ἡ μουσικὴ εἶναι πνεῦμα καὶ ψυχὴ, ἥτις ἀμέσως ἀφ' ἑαυτῆς φθέγγ-
 γεται καὶ συναισθάνεται ἑαυτὴν τετρομένην ἐπὶ τῷ ἰδίῳ ἄσματι⁴. Ὡς

χριστιανῶν ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ χρησιμεύει ὡς τελετουργία, παρὰ δὲ τοῖς
 διαμαρτυρομένοις ἐκ τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν παιθῶν τοῦ Χριστοῦ ἀνεπτύχθη τὸ
 θρησκευτικὸν μελόδραμα. (Oratorium). (Αὐτ. 207 ἔξ.).

¹ Ὁ ἰδιώτης καὶ ἄπειρος ἀγαπᾷ ἐν τῇ μουσικῇ τὴν εὐνόητον ἔκφρασιν
 τῶν συναισθημάτων καὶ ἐννοιῶν, τὸ ἔνυλον, κατ' ἀκολουθίαν προτιμᾷ μάλιστα
 τὴν παρακολουθητικὴν μουσικὴν. Τούναντίον δὲ ὁ ἐπιστήμων καὶ ἔμπειρος
 περὶ τὰς σχέσεις τῶν ἤχων καὶ τῶν ὀργάνων ἀγαπᾷ τὴν ὀργανικὴν μουσικὴν
 προσέχων εἰς τὴν ἁρμονίαν, τὰς μελωδικὰς συμπλοκάς καὶ ἐναλλαττομένας
 μορφάς. (Αὐτ. 210—215).

² Ὁ γλύπτης ἢ ὁ ζωγράφος ἐπινόει (συλλαμβάνει) ἔργον τι καὶ ἐκτελεῖ
 αὐτό, οὕτω δὲ ὅλη ἡ καλλιτεχνικὴ ἐνέργεια συγκεντροῦται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ
 πρόσωπον. Ἀλλ' ὁ μελοποιὸς ὀφείλει νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ εἰς ξένας
 χεῖρας καὶ λάρυγγας, νὰ παραδώσῃ τὸ ἴδιον ἐπινόημα εἰς ἄλλους πρὸς ἐκτέ-
 λειν. Εἶναι δὲ τὸ ἔργον τῆς ἐκτελέσεως δυσχερὲς καὶ ἀπαιτεῖ ἰδιοφυΐαν· διότι
 δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ δεδομένου ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς
 τὴν συμπλήρωσιν αὐτοῦ. Ὁ καλλιτέχνης δηλαδὴ ἀπαγγέλλων μελοποιεῖ αὐτός,
 συμπληροῖ τὰ ἐλλείποντα, προσποιεῖ βάθος εἰς τὰ ἀβαθέστερα καὶ ψυχὴν εἰς
 τὰ ἀψυχότερα, τοιοῦτοτρόπως δ' ἐμφανίζεται ὡς αὐτοτελής καὶ δημιουργικός.
 (Αὐτ. 190. 215—219).

³ Τὸ κείμενον πρέπει νὰ μὴ εἶναι δυσσύμβλητον, δυσχερὲς καὶ δυσνόητον,
 ὡς συμβαίνει εἰς τὰ χορικά τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους καὶ τὰ λυρικά
 ποιήματα τοῦ Schiller, ἀλλ' εὐληπτον καὶ εὐκόλον, μεστὸν μὲν ἠθικῶν ἐννοιῶν
 ἀλλ' οὐχὶ στρυφνόν, ἐνὶ λόγῳ τοιοῦτον ὥστε οἱ πολλοὶ νὰ ἀκούωσιν εὐαρέστως.
 (Αὐτ. 201 ἔξ.).

⁴ Ὁ ἄνθρωπος ἄδων ἢ μελωδικῶς ἀπαγγέλλων ὁμοιάζει πρὸς τὸ πτηνόν,

ὡραία τέχνη ἔχει προορισμὸν νὰ περιστέλλῃ τὰ πάθη καὶ τὴν ἔκφρασιν αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ ἐκτρεπώμεθα εἰς βακχικοὺς θοροὺς καὶ ἔκφρασιν ταραχᾶς παθῶν ἀλλὰ νὰ μένωμεν ἐπὶ τε τῆς μεγίστης χαρᾶς καὶ τῆς λύπης ἐλεύθεροι καὶ ἐν τῇ ἐκδηλώσει αὐτῆς μακάριοι. Καὶ κατορθοῖ τοῦτο· διότι, ἐνῶ ἔκχέει τὰ πάθη καὶ τὴν φαντασίαν εἰς ἤχους, ποιεῖ τὴν ψυχὴν, ἣτις βυθίζεται εἰς τὸ συναίσθημα, νὰ ἀνυψῶται συγχρόνως ὑπὲρ αὐτό, νὰ αἰωρῆται ὑπὲρ τὸ περιεχόμενον τοῦ συναισθήματος¹.

ε) Ἡ ποίησις

1. Ἡ ποίησις ὡς λαλοῦσα τέχνη ἔχει περιεχόμενον τὸν ὅλον κόσμον, ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικόν, τὸν διὰ τῆς φαντασίας παριστώμενον. Τοιαύτη δὲ οὖσα συνάπτει εἰς ἐνότητα τὰς ἄκρας ἀντιθέσεις τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καὶ τῆς μουσικῆς· ἐνθεν μὲν περιέχει, ὡς ἡ μουσική, τὴν ἀρχὴν τῆς παραστάσεως τοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου, ἐνθεν δ' ἐκτείνεται εἰς ἀντικειμενικὸν κόσμον διατηροῦντα τὰ γνωρίσματα τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς². Ἀκριβέστερον δ' εἰπεῖν εἶναι ἡ τρίτη τῶν ῥωμαντικῶν τεχνῶν καὶ ἅμα ἡ καθολικὴ τέχνη ἡ πᾶν φανταστὸν περιεχόμενον διαμορφοῦσα καὶ ἐκφράζουσα. Ὑλὴν μὲν ἔχει τὴν ἐσωτερικὴν παράστασιν καὶ ἐποπτεῖαν, ἥτοι πνευματικὰς μορφὰς ἀντὶ αἰσθητῶν, τρόπον δ' ἐκφράσεως τὸν λόγον³. Βεβαίως καὶ ἡ πεζογραφία κέκτηται παράστασιν καὶ ἔκφρασιν ἀλλ' ἔχει ταύτην διάφορον τῆς ποιήσεως. Ὁ μὲν πεζὸς καὶ συνήθης τρόπος τῆς ἀντιλήψεως θεωρεῖ καὶ εἰκονίζει τὰ ὄντα καὶ γεγονότα ὡς μοιραῖα καὶ τυχαῖα· ἡ δὲ ποίησις ἐξαίρει τὰς δυνάμεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς ἐν τοῖς οὖσι καὶ γεγονόσιν ἐμφαινομένης, ποιεῖ ἐναργῆ τὴν μίαν ἐννοιαν τὴν διέπουσαν

ὅπερ ἄδει οὐχὶ χάριν ὠρισμένου σκοποῦ ἀλλὰ χάριν αὐτοῦ τοῦ ἴσματος ὡς καθαρῶς φυσικῆς δημιουργίας. (Αὐτ. 193 ἐξ. 195).

¹ Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀληθῶς ἰδεώδης μουσική, ἡ μελωδικὴ ἔκφρασις τοῦ Παλεστρίνα, τοῦ Δουράντου, τοῦ Lotti, τοῦ Περγολέζη, τοῦ Glück, τοῦ Haidn, τοῦ Mozart. (Αὐτ. 194 ἐξ.).

² Περὶ τῆς σχέσεως τῆς ποιήσεως πρὸς τὰς ἄλλας τέχνας ἰδὲ ἐνθ. ἄνωτ. 222—234.

³ Ἐνῶ αἱ ἄλλαι τέχναι περιορίζονται ὑπὸ τῆς αἰσθητῆς ὕλης, ἡ ποίησις μεταχειρίζεται ὡς καταλληλότατον πρὸς ἔκφρασιν τοῦ πνεύματος μέσον τὸν λόγον. Ἡ λαλοῦσα αὕτη τέχνη κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως ἔχει εὐρύτερον τῶν ἄλλων τεχνῶν πεδίων· διότι πάντα τὰ πνευματικὰ καὶ φυσικὰ ὄντα, γεγονότα καὶ ἱστορίας, πράξεις καὶ ἐνεργείας, ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς καταστάσεις δύναται νὰ καταστήσῃ ὑποκείμενα αὐτῆς καὶ διαμορφώσῃ. (Αὐτ. 227 ἐξ.).

καὶ ἐμψυχοῦσαν τὸ πλῆθος καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν φαινομένων, τουτέστι καθιστᾷ καταφανῆ τὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα τῶν πραγμάτων. Ποιοῦσα λοιπὸν συνειδητὰς τὰς δυνάμεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι ἡ καθολικωτάτη καὶ εὐρυτάτη τῶν ἀνθρώπων διδάσκαλος¹. Διδάσκουσα πάλιν τὰς ἀληθείας οὐχὶ δι' ἀφηρημένων καὶ γενικῶν τύπων ἀλλὰ διὰ συγκεκριμένων καὶ μερικῶν μορφῶν εἶναι παλαιότερα τῆς κατὰ τέχνην ἀναπτυχθείσης πεζογραφίας². Τέλος δὲ περιλαμβάνουσα ὅλον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὑμνεῖ καὶ ἐγκωμιάζει χρόνους ἀκμῆς καὶ δόξης³. Καταληπτὴ ὑπὸ πάντων τῶν λαῶν καὶ ἄρεστή εἰς τὴν διάθεσιν τῶν διαφόρων χρόνων εἶναι ἡ ποίησις ἡ ἔχουσα περιεχόμενον μὲν τὴν ἀνθρωπίνην καθόλου φύσιν⁴ μορφήν δὲ τὴν καλλιτεχνικὴν παράστασιν. Ὡς πρὸς ταῦτα ἡ ποίησις ἡ ἑλληνικὴ οὐδεμίαν καταλείπει ὑπερβολήν, θαυμάζεται ἀείποτε ὑπὸ τῶν παντοίων ἔθνων καὶ πρόκειται πάντοτε παράδειγμα μοναδικόν⁵.

2. Ἡ ποίησις ὀφείλει νὰ διαρθρωθῆ εἰς ποιητικὸν τεχνούργημα καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρέπει, ὡς πᾶν προῖον τῆς ἐλευθέρας φαντασίας, νὰ μορφωθῆ εἰς ὀργανικὴν ὁλότητα καὶ νὰ τελειωθῆ. Πρὸς τοῦτο ἐπαναγκες πρῶτον ὅπως τὸ γενικὸν περιεχόμενον, εἴτε ἀποτελεῖ ὠρισμένον

¹ Αὐτ. 237 ἐξ.

² Ἡ ποίησις εἶναι ἡ ἀρχέγονος παράστασις τοῦ ἀληθοῦς, εἶναι γνῶσις, ἣτις δὲν χωρίζει εἰσέτι τὸ καθολικὸν ἀπὸ τῆς ἐμψύχου ὑπάρξεως αὐτοῦ, δὲν ἀντιδιαστέλλει νόμον καὶ φαινόμενον, σκοπὸν καὶ μέσον, ἀλλὰ λαμβάνει τὸ ἕτερον μόνον ἐν τῷ ἄλλῳ καὶ διὰ τοῦ ἄλλου. Διὸ καὶ παριστᾷ τὸ καθολικὸν καὶ ἔλλογον οὐχὶ ὡς ἀφηρημένην γενικότητα οὐδ' ἐν φιλοσοφικῇ ἀλληλουχίᾳ ἀλλ' ὡς ζῶν καὶ ἐμψυχον.—Ἐνταῦθα παρατηρεῖ ὁ Ἐγελος ὅτι ἡ ποίησις ἐγεννήθη εὐθύς ὡς ὁ ἄνθρωπος ἐπεχείρησε νὰ ἐκφρασθῆ. Ὅτε ὁ ἄνθρωπος ἐν μέσῳ τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας καὶ ἀνάγκης ἐχώρησεν εἰς τὴν θεωρητικὴν περισυλλογὴν, εὐθύς ἀνεφάνη ἡ ἔντεχνος ἔκφρασις, ἡ καὶ ποιητικὴ. (Αὐτ. 239 ἐξ.).

³ Ὅπως τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα οὕτω καὶ ἡ ποίησις ἔχει φορέα τοὺς λαοὺς καὶ τὰ ἔθνη, ὧν φέρει τὸν χαρακτῆρα καὶ ἀπεικονίζει τὴν ἀντίληψιν. Ἀλλ' ἡ συναίσθησις καὶ ἡ νόησις, ἡ τοῦ κόσμου ἐποπτεία, ἡ ἔκφρασις καὶ τὰ τοιαῦτα παραλλάττουσι κατὰ λαοὺς καὶ χρονικὰς περιόδους. Διαφέρει ἄρα ὡς πρὸς ταῦτα ἡ ποίησις κατὰ λαοὺς καὶ χρόνους. Ἄλλη, φέρ' εἰπεῖν, εἶναι ἡ ποίησις τῶν Γερμανῶν καὶ ἄλλη ἡ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν καὶ πάλιν διαφέρει ἡ γερμανικὴ ποίησις τῶν νῦν χρόνων ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς. Ἐπειτα δὲ οἱ ἔθνικοι χαρακτῆρες, αἱ κατὰ χρόνους διαθέσεις καὶ αἱ περὶ κόσμου θεωρίαι διαφέρουσι κατὰ τὴν ποιητικὴν δύναμιν. Οὕτως ἡ ἀνατολικὴ συνείδησις ἐν τῷ συνόλῳ εἶναι ποιητικωτέρα τῆς δυτικῆς, οὐχὶ ὅμως καὶ τῆς ἑλληνικῆς. (Αὐτ. 244 ἐξ.).

⁴ Πβλ. καὶ 349.

⁵ Αὐτ. 245.

σκοπὸν ἐνεργείας εἴτε ὠρισμένον συναίσθημα καὶ πάθος, ἔχη κατ' ἐξοχὴν ἐνότητα ¹· ἔπειτα πρέπει τὸ ποιητικὸν καλλιτέχνημα νὰ διακρίνηται εἰς μέρη ἕκαστα, ἅτινα φαίνονται μὲν ὡς μορφούμενα κατ' ἑαυτὰ ἀλλὰ διατηροῦσι πάντοτε τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα ². Σκοπὸν δὲ προτίθεται τὸ τοιοῦτο τεχνούργημα οὐδένα ἄλλον παρὰ τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ὠραίου· τέλος καὶ σκοπὸς ἐνταῦθα εἶναι τὸ αὐτοτελὲς καὶ ἀπηροτισμένον ἔργον, ἢ δὲ καλλιτεχνικὴ ἐνέργεια δὲν εἶναι μέσον πρὸς τι ἄλλο ἐκτὸς αὐτῆς κείμενον ἀποτέλεσμα ἀλλὰ σκοπὸς διὰ τῆς διεξαγωγῆς αὐτῆς ἀμέσως συντελούμενος ³. Ὡς δίζαν βαθεῖαν ἔχει ἡ ποίησις τὴν ζωὴν καὶ τὴν πραγματικότητα, ἐξ ἧς τότε εὐθύς ἀνακύπτει ὅταν δοθῇ εὐκαιρὸς αἰτία ⁴. Ὡς πηγὴν δὲ ἀμεσον χρησιμοποιεῖ τὸ ποιητικὸν δαιμόνιον, «τὴν ποιοῦσαν ὑποκειμενικότητα», τὸν ποιητὴν, ὅστις εἰσδύεται εἰς πάντα τὰ βάθη τὰ πνευματικὰ καὶ ἀνάγει εἰς τὴν συνείδησιν τὰ ἐν αὐτοῖς λανθάνοντα μυστήρια· διότι ἔμαθε τελείως τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, εἰσεδέξατο εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὸν ἀπέραντον κόσμον καὶ τὰ τούτου φαινόμενα καὶ ἐκεῖ διησιθάνθη καὶ κατενόησεν αὐτὰ ⁵. Κέκτηται δὲ ἡ ποίησις ἰδίαν καὶ διάφορον τῆς πεζο-

¹ Ἐν τῇ Ἰλιάδι ἐπὶ παραδείγματος ὁ ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τρώων καὶ ἡ νίκη ἐκείνων συνάπτεται πρὸς τὴν ὀργὴν τοῦ Ἀχιλλέως, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ συνεκτικὸν τοῦ ὅλου κέντρον. (Αὐτ. 247).

² Αὐτ. 246—256.

³ Ὁ σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ εἶναι θεωρητικὸς καὶ ἐσωτερικὸς, ἢ παραγωγὴ τοῦ καλοῦ καὶ ἢ ἀπὸ τούτου πνευματικὴ τέρψις. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ὁ σκοπὸς τοῦ ῥήτορος, τοῦ τε ἐκκλησιαστικοῦ καὶ τοῦ δικανικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ, εἶναι πρακτικὸς καὶ ἐξωτερικὸς, τουτέστιν ἡ διδασκαλία ἢ πειθῶ τῶν ἀκροατῶν· ὡσαύτως ὁ σκοπὸς τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἡ περιγραφὴ γεγονότων καὶ ἡ ἀπεικόνισις λαῶν. (Αὐτ. 264).—Περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς ποιήσεως ἀπὸ τῆς πεζογραφίας (ἰδία τῆς ἱστοριογραφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς) ἐπιθι ἐνθ. ἄνωτ. 256—268.

⁴ Τὸ εὐκαιρὸν καὶ πάρεργον ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς αὐτὴν τὴν ποίησιν, τὴν γνησίαν καὶ ἀληθινὴν ποίησιν, ἀλλ' εἰς τὰς ἀφορμὰς καὶ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα. (Αὐτ. 268 ἐξ.).

⁵ Ὁ ποιητὴς ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων γεγονότων ἀντέχεται τῆς μιᾶς οὐσίας, πρὸς ἣν παραβαλλόμενα τὰ λοιπὰ φαίνονται μικρὰ καὶ ἀσήμαντα. Τοῦτο δὲ προϋποθέτει θεωρητικὴν τοῦ κόσμου ἐποπτεῖαν, τοιαύτην πρὸς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου σχέσιν, οἷα προσήκει μᾶλλον εἰς τὴν πρεσβυτικὴν ἢ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν. Διότι τὸ γῆρας διατηρεῖ τὸ πρὸς τὴν ζωὴν διαφέρον πλὴν ὅτι ἔχει αὐτὸ ξένον τοῦ βιαίου πάθους τῆς νεότητος, ἐν εἶδει σκιᾶς, καὶ ἐπομένως ἀνάλογον πρὸς τὰς θεωρητικὰς σχέσεις τὰς ὑπὸ τῆς τέχνης ἀπαιτούμενας. Κατὰ τῆς συνήθους δοξασίας, ὅτι ἡ νεότης μετὰ τῆς θερμῆς καὶ τοῦ πυρὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ὠραιότατη ἡλικία πρὸς ποιητικὴν παραγωγὴν, ἀντιτάττει ὁ Ἔγελος τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὠριμωτάτη καὶ κατάλληλος ἡλικία εἶναι τὸ γῆρας, ἐὰν

γραφίας ἔκφρασιν¹. Ὁ μὲν πεζὸς λόγος ἐπιτυγχάνει τοῦ σκοποῦ διὰ τῆς ὀρθῆς καὶ σαφοῦς καὶ εὐλήπτου ἐκθέσεως, ἡ δὲ ποίησις ὀφείλει νὰ ἐπιδεικνύῃ ἐποπτικὴν καὶ εἰκονικὴν παράστασιν²· ἐνδιατρίβουσα ἐν τῇ ἐποπτείᾳ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς ἔχει χρεῖαν περιγραφικῶν καὶ χαρακτηριστικῶν ἐπιθέτων³.

3. Ἀνάλογος πρὸς τὴν ποιητικὴν παράστασιν προσήκει νὰ εἶναι καὶ ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις, ὅποτε κατὰ πάντα ἡ τέχνη πρέπει νὰ ἀνυψοῖ εἰς ὑπέρτερον καὶ ἀνώτερον τοῦ συνήθους βίον. Ὅφείλει λοιπὸν ἡ ποίησις ἐν τῇ ἐκφράσει νὰ φεύγῃ πᾶν ὅ τι θὰ κατεβίβαζεν εἰς τὸ κοινὸν καὶ τετριμμένον τῆς πεζογραφίας ἢ θὰ ἦγεν εἰς τὸν συνήθη τρόπον τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας⁴· θὰ μεταχειρίζεται ἰδιαζούσας λέξεις καὶ ἐκφράσεις, εἰκόνας καὶ τοῦ λόγου πλοκάς⁵. Οἱ λόγοι τῆς ποιήσεως ἐκφέρονται ἐν στίχοις, οἵτινες οὐδὲν ἐπάγουσιν ἐμπόδιμα οὔτε εἰς τὸν ἀκροατὴν οὔτε εἰς τὸν ποιητήν⁶. τούναντίον μάλιστα ἡ ῥυθμικὴ ῥοὴ καὶ ὁ μελωδικὸς ἦχος τοῦ μόνον διατηρῆ τὴν ζωηρότητα τῆς ἐποπτείας καὶ τοῦ συναισθήματος. Ἐπιμαρτυρεῖ δὲ ἡ παράδοσις καὶ ἡ ἐμπειρία· τὰ θαυμαστὰ ἐκεῖνα καὶ θεῖα ἔπη ἀπονέμονται εἰς τὸν Ὅμηρον, τυφλὸν γέροντα· καὶ ὁ Göthe παρήγαγε τὰ ἑαυτοῦ καλλιστεύματα ἐν ἡλικίᾳ πρεσβυτικῇ. (Αὐτ. 272 ἐξ.).

¹ Αὐτ. 274—282.

² Τὴν ἔννοιαν λόγου χάριν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μεταβάλλει ἡ ποίησις εἰς ὑποκείμενον θελκτικῆς περιγραφῆς· «ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἥως», «Ἥως δ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαοῦ Τιθηνοῖο ὄρνυθ' ἴν' ἀθανάτοισι φῶος φέροι ἠδὲ βροτοῖσι». (Ἰλ. Α, 477. Λ, 1 ἐξ. πβλ. Β, 48).

³ Πβλ. τὰ ὁμηρικὰ «κροκόπεπλος Ἥως», «εὐπλόκαμος Ἥως», «χρυσόθρονος Ἥως». (Τ 1. ι 76. ο 250). «ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς» πόδας ὠκύς Ἀχιλλεύς», ποδάρεκτος δῖος Ἀχιλλεύς». (Α 7. 58. 121 κ. ἄ.) «ἦρωσ Ἀτρείδης εὐρὺ κρείων Ἀγαμέμνων», ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων», «ποιμὴν λαῶν Ἀγαμέμνων». (Α, 102. 172. Β, 772 κ.τ ὄ.).

⁴ Ἰδίᾳ πρέπει ἡ ποίησις νὰ φεύγῃ τὰς κατηγορίας τῆς νοήσεως ὡς ἐστερημένας πάσης ἐποπτείας, τὰς φιλοσοφικὰς μορφὰς τῶν κρίσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν τοιούτων, δι' ὧν ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τῆς φαντασίας. (Αὐτ. 283).

⁵ Περὶ τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως γίνεται ἀκριβέστερος λόγος αὐτόθι 282—288.

⁶ Τὸ μέτρον μόνον δὲν ἀρκεῖ βεβαίως νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον ποιητικόν (πεζογράφημα ἐνταθὲν εἰς στίχους δὲν γίνεται ποίημα) ἀλλ' εἶναι ὁμῶς ἀπαραίτητον εἰς τὴν ποίησιν «ὡς τὸ πρῶτον καὶ μοναδικὸν αἰσθητὸν ἄρωμα» αὐτῆς. Ἐπιπολαία καὶ πλημμελὴς θεωρία ἠθέλησε νὰ ἐκβάλλῃ τοὺς στίχους ὡς δῆθεν ἀντικειμένους πρὸς τὴν φυσικότητα. Οὕτως ὁ Lessing ἐπεχείρησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ δράμα τὸν πεζὸν λόγον· ἠκολούθησαν δ' αὐτῷ ἐν τοῖς πρώτοις ἔργοις ὁ Schiller καὶ ὁ Göthe. (Αὐτ. 289).

ὁμοιοτελεύτου παράγουσι μουσικὴν καὶ γεννῶσιν ἀναμφίλεκτον γοητείαν. Διακρίνονται δὲ τρεῖς τρόποι στιχουργίας, ὁ ῥυθμικὸς καὶ ὁ συνηχητικὸς καὶ ὁ μεικτός. Ὁ μὲν ῥυθμικὸς¹ ἐρείδεται ἐπὶ τοῦ χρόνου τῶν συλλαβῶν (μακροῦ ἢ βραχέος)² ὁ δὲ συνηχητικὸς τρόπος τῆς στιχουργίας³ στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας γραμμάτων τινῶν (συμφώνων ἢ φωνηέντων) ἢ ὅλων συλλαβῶν καὶ λέξεων, ὧν ἡ θέσις ῥυθμίζεται τὸ μὲν κατὰ τὸν νόμον τῆς συμμετρῶν ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίου ἤχου τὸ δὲ κατὰ τὸν νόμον τῆς συμμετρῶν ἐναλλαγῆς⁴ τέλος δὲ ὁ μεικτός ἀποτελεῖ ἐνότητα τῶν δύο ἄλλων τρόπων⁵.

4. Ἡ ποίησις, ὡς περίληψις πασῶν τῶν τεχνῶν, ἔργον ἔχει νὰ παραστήσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ διακρίνεται εἰς τρία εἶδη, τὴν ἐπικὴν καὶ τὴν λυρικήν καὶ τὴν δραματικὴν ποίησιν⁶. Τῆς ἐπικῆς ὑπόθεσις εἶναι ὁ πνευματικὸς κόσμος ἐκδηλούμενος δι' ἐμπειρικῶν καὶ ἀντικειμενικῶν ὄντων, διὰ παρωχημένων καταστάσεων, ὧν ἐπιγέννημα ὑπάρχει ὁ παρὼν κόσμος τῶν παντοίων πράξεων καὶ τῶν ἐθνικῶν χαρακτήρων. Τὸν κόσμον ἐκεῖνον τὸν παρελθόντα, τὸν πόρρω ἰστάμενον χρονικῶς, ἀναπαριστᾷ καὶ διηγεῖται ὁ ἐπικὸς ποιητής⁷. Καὶ ἔχει μὲν ἡ τοιαύτη ποίησις πολλὰς μορφὰς⁸ ἀλλὰ

¹ Αὐτ. 299—303.

² Ὁρισμένη μὲν συνάφεια μακρῶν καὶ βραχέων ποιεῖ τὸν μετρικὸν πόδα (δάκτυλον καὶ ἀνάπαιστον, ἰαμβον καὶ τροχαῖον κ.τ.λ.) ὁρισμένη δὲ σειρά μετρικῶν ποδῶν ποιεῖ τὸν στίχον, τμῆμα δὲ στίχων τὴν στροφὴν. Εἰς τὴν φύσιν τοῦ μέτρου ἀντιστοιχεῖ ἴδιον περιεχόμενον. Οὕτω τὸ ἐξάμετρον ἰδιάζει εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν, συναπτόμενον δὲ πρὸς τὸ πεντάμετρον ἀρμόζει εἰς τὴν ἐλεγειακὴν ποίησιν· τὸ ἰαμβικὸν τρίμετρον προσήκει εἰς τὸν δραματικὸν διάλογον, ὁ δὲ ἀνάπαιστος εἰς τὰ προσόδια καὶ τὰ πολεμικὰ ἐμβατήρια.

³ Αὐτ. 292. 303—315.

⁴ Εἶδη τοῦ τρόπου τούτου εἶναι ἡ παρήχησις καὶ τὸ ὁμοιοτέλευτον (ὁμοιοκαταληξία). Τὸ ὁμοιοτέλευτον ἀπαντᾷ ἐνιαχοῦ ὡς τυχαῖον παρ' Ὀρατίω καὶ Ὀβιδίω· διὰ δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰσήχθη ὕστερον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν καὶ ἀνεπτύχθη εὐρύτερον ἐν τῇ ποιήσει τῶν γερμανικῶν καὶ τῶν ῥωμανικῶν γλωσσῶν. (Αὐτ. 305 ἔξ.).

⁵ Αὐτ. 315—319.

⁶ Αὐτ. 319 ἔξ.

⁷ Ὁ ἐπικὸς ποιητής ἀπέχει πολὺ τῶν οὖς περιγράφει χρόνων καὶ γεγονότων, ὡς ὁ Ὀμηρος τοῦ τρωικοῦ πολέμου. Ἀλλ' ὁ περιγραφόμενος ἐκεῖνος κόσμος δὲν διαφέρει τόσον τοῦ ἡμετέρου, ὥστε νὰ ἀδυνατῶμεν νὰ εἰσχωρήσωμεν εἰς αὐτόν. Λανθάνει δὲ ὁ ποιητής ὀπισθεν τοῦ ἔργου καὶ ποιεῖ τὰ πρόσωπα τοῦ ποιήματος λέγοντα ὅσα αὐτὸς διανοεῖται. (Αὐτ. 335 ἔξ. 346 ἔξ.).

⁸ Ἡ ἐπικὴ ποίησις, ὑπόθεσιν ἔχουσα τὴν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν τὴν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν μὲν μορφῶν καὶ τὸν χαρακτήρα ὁρισμένου χρόνου καὶ λαοῦ, ἔχει

πασῶν προέχει ἀριτία οὕσα καὶ τελεία ἢ ἐποποιία, ἧς ὑποκείμενον εἶναι ἢ τοῦ κόσμου θεωρία καὶ ἢ τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ παράστασις μετὰ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων καὶ τοῦ οἰκιακοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Πρότυπα κατὰ πάντα λόγον τέλεια ἐπικῆς ποιήσεως εἶναι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἢ Ἰλιάς καὶ ἢ Ὀδύσεια, ἀποτελοῦντα τὴν ἐπικὴν τῶν Ἑλλήνων Βίβλον, οἷαν οὐδεὶς ἄλλος λαὸς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ¹. Ἔχει δὲ τὸ κύριον ἔπος ἰδιαίτερα γνωρίσματα τρία, «τὴν γενικὴν κατάστασιν τοῦ ἐπικοῦ κόσμου», «τὸ ἐπικὸν συμβάν» καὶ «τὴν ἐπικὴν ἐνότητα»². Γενικὴ μὲν κατάστασις εἶναι ἡ ἠρωική, καθ' ἣν ὁ βαθμὸς τῆς μορφώσεως ἔθνους τινὸς προβάλλεται ἡμῖν καὶ γινώσκειται διὰ τῆς ζωῆς τῶν προσώπων, τῶν ἡθῶν καὶ τῶν διαθέσεων³. Ἡ κατάστασις αὕτη πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ γεννᾷ πλῆθος πράξεων (πολέμους, ἠρωικὰ κατορθώματα καὶ τὰ τοιαῦτα)⁴. Τὸ δ' ἐπικὸν συμβάν εἶναι γεγονός, ὅπερ ἐκ τῆς θέσεως τῶν

πολλὰ εἶδη. Ἐκ τούτων ἀπλούστατον μὲν εἶναι τὸ ἐπίγραμμα, ὑψηλότερον δὲ τὸ ἀπόφθεγμα ἢ αἰ γνῶμαι οὐχὶ ὡς ὑποκειμενικὴ σκέψις ἀλλ' ὡς ὑπὸ τοῦ βίου καὶ τῶν τυχῶν τοῦ λαοῦ κεκυρωμένη ἀλήθεια. Πρακτικῆς σοφίας ἀποφάνσεις παρέχει τὸ διδακτικὸν ἔπος, οἷον τὰ «ἔργα καὶ ἡμέραι» τοῦ Ἡσιόδου. Τὸ διδακτικὸν ποίημα ἐπεκτείνεται καὶ ἐμβαθύνει εἰς τὴν γένεσιν καὶ πρόοδον τοῦ κόσμου, εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὴν φύσιν τῶν ὄντων· ἐνταῦθα ἀνήκουσιν αἱ κοσμογονίαι, αἱ θεογονίαι καὶ τὰ φιλοσοφικὰ ποιήματα (ὡς τὰ τοῦ Ξενοφάνους καὶ τοῦ Παρμενίδου. (Αὐτ. 325—330).

¹ Τὰ ποιήματα ταῦτα ἐμφαίνουσιν ἀληθινὴν ὀργανικὴν ὁλότητα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχουσιν ἐνότητα. Ἡ δοξασία, ὅτι στεροῦνται ἐνότητος καὶ ὅτι προῆλθον ἐκ συνθέσεως πολλῶν ἠαψφιδῶν, παρορᾷ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης καὶ εἶναι «βάρβαρος δοξασία». Ἡ δὲ παρατήρησις, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀφανίζεται ὡς ὑποκείμενον ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἀποτελεῖ μέγιστον ἔπαινον καὶ ἐξαιρετικὴν ἀρετὴν, διότι τοιουτοτρόπως παρίσταται οὐχὶ ἡ νόησις καὶ τὸ συναίσθημα ὀρισμένου ὑποκειμένου ἀλλ' ἡ ἀντικειμενικὴ ἐποπτεία τοῦ λαοῦ. (Αὐτ. 338 ἐξ.).

² Αὐτ. 339—396.

³ Ἐν τῇ Ἰλιάδι παρέχονται περιγραφαὶ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων, γάμων, ἐρίδων, δικῶν, καλλιεργίας καὶ τῶν τοιούτων. Ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἀποκαλύπτεται ἡ οἰκογενειακὴ ζωὴ τῶν ἡγεμόνων καὶ ὁ τρόπος τῆς ἀντιλήψεως τοῦ λαοῦ. Οὐδὲν τελεῖται δουρικῶς ἀλλὰ πᾶν γίνεται ἐλευθέρως. Οἱ ἡγεμόνες δὲν δουλεύουσι τῷ Ἀγαμέμνονι ἀλλ' ἐκόντες ὑπακούουσιν αὐτῷ· εἰ δὲ ἀναγκάζονται, ἄρχεται ἡ ἔρις (μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως). Ὡσαύτως καὶ οἱ λαοὶ ἀκολουθοῦσιν εἰς τοὺς ἡγεμόνας οὐχὶ δουρικῶς ὑπακούοντες ἀλλὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν θαυμάζοντες. Πρέπει δὲ ὁ περιγραφόμενος κόσμος νὰ μὴ ἀνήκῃ μόνον εἰς ἴδιον ἔθνος ἀλλὰ νὰ χαρακτηρίζῃ συγχρόνως τὴν ἀνθρωπίνην καθόλου φύσιν, ὥστε νὰ προκαλῆ ζωηρὸν διαφέρον εἰς παντοίους χρόνους καὶ λαοὺς. (Αὐτ. 343 ἐξ. 349 ἐξ.).

⁴ Αὐτ. 350 ἐξ.).

πραγμάτων καὶ τῆς συρροῆς τῶν περιστάσεων προέρχεται ¹ καὶ τότε μόνον προσλαμβάνει ζωηρότητα ὅταν στενότατα συμπλέκηται πρὸς τὰς ἐνεργείας καὶ ταλαιπωρίας ἑνὸς προσώπου ². Τέλος δ' ἐπικὴ ἐνότης εἶναι ἡ περὶ τὴν διήγησιν διάταξις καὶ οἰκονομία, καθ' ἣν ἡ ὑπόθεσις ἔχει ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος ³. τὰ ἐκτιθέμενα γεγονότα ἔχουσι διαδοχὴν, συνάφειαν καὶ τέρμα ⁴. Κατὰ λόγον δὲ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἡ ἐπικὴ ποίησις διακρίνεται εἰς τρία, εἰς τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ κλασσικὸν καὶ τὸ ῥωμαντικὸν ἔπος ⁵. τὸ μὲν ἀνατολικὸν ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Ἰνδῶν καὶ τῶν Περσῶν ⁶, τὸ δὲ κλασσικὸν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (ὁμηρικὰ ἔπη) καὶ τῶν ρωμαίων (Αἰνεῖας τοῦ Βεργιλίου), τὸ δὲ ῥωμαντικὸν ὑπὸ τῶν σκανδιναυικῶν καὶ τῶν κελτικῶν, τῶν γερμανικῶν καὶ τῶν ῥωμανικῶν λαῶν ⁷.

5. Ὅταν ὁ ποιητὴς μὴ περιγράφῃ ἀλλοτρίας πράξεις καὶ ἐξωτερικὰς πραγματικότητας ἀλλ' ἐξαγγέλλῃ τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ ὑποκειμένου κόσμον, τὴν συναισθανομένην καὶ θεωροῦσαν ψυχὴν, ἐξ ἧς ἐκπηγάζουσι τὰ πάθη καὶ αἱ συγκινήσεις, αἱ ἐνέργειαι καὶ περιπέτειαι τοῦ ἀνθρώπου, τότε

¹ Διάφορος εἶναι ἡ δραματικὴ ἐνέργεια, ἥτις κατ' ἀνάγκην προκύπτει ἐξ ὠρισμένων χαρακτήρων καὶ ἀναλόγων παθῶν. Ἐν τῷ ἔπει αἱ τυχαῖαι περιστάσεις καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ συντυχίαι ἰσχύουσιν οὐχὶ ὀλιγώτερον τῆς βουλήσεως τῶν προσώπων. Ἐνταῦθα δὴ κρατεῖ ἡ εἰμαρμένη, εἰς ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀδυσωπῆτως ὑπέκει. (Αὐτ. 355 ἔξ. 366).

² Ὅπως ὁ ποιητὴς ὁ τὴν ὅλην ὑπόθεσιν ἐπινοῶν καὶ ἀναπτύσσων εἶναι εἷς, οὕτω καὶ τὸ πρόσωπον περὶ ὃ στρέφονται τὰ γεγονότα πρέπει νὰ εἶναι ἓν. Τοιοῦτο μέγα καὶ ἰσχυρὸν πρόσωπον εἶναι ἐν μὲν τῇ Ἰλιάδι ὁ μνηίων Ἀχιλλεὺς ἐν δὲ τῇ Ὀδυσσεΐα ὁ ἐπιστρέφων φερώνυμος ἦρωας. (Αὐτ. 359 ἔξ.).

³ Τὸ ἔπος μὴκύνεται δι' ἐπεισοδίων, ἅτινα οὐδαμῶς εἶναι περιττὰ ἀλλ' ἀποτελοῦσιν ἀναγκαῖα τοῦ ὅλου συστατικὰ μέρη. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸ δράμα τὸ ἔπος εἶναι δεκτικὸν μακρῶν ἐπεισοδίων· οὕτω τῆς Ὀδυσσεΐας ἡ μὲν ὑπόθεσις εἶναι βραχυτάτη (ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ὀδυσσεύος) τὰ δ' ἐπεισόδια πολλὰ καὶ μακρὰ. (Αὐτ. 367 ἔξ.).

⁴ Τὰ ἐπεισόδια δύνανται νὰ εἶναι μακρὰ ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ταράττωσι τὴν ἐνότητα καὶ ἀρτιότητα τῆς ὑποθέσεως. Περὶ τῆς ἐνιαίας ὁλότητος τοῦ ἔπους γίνεται εὐρύτατος λόγος ἐνθ. ἄνωτ. 375—396.

⁵ Αὐτ. 396—418.

⁶ Μεγάλαι ἐπικὰ ἔργα τῶν Ἰνδῶν εἶναι ἡ Μαχαραβάτα καὶ ἡ Ραμαγάνα, περσικὸν δ' ἔπος τὸ *Shahnameh* τοῦ Firdusi διηγούμενον ἐκτενῶς τὴν ἱστορίαν τῶν Περσῶν.

⁷ Γερμανικὸν ἔπος εἶναι τὸ *Nibelungenlied*, ὅπερ ὁ Ἑγελος ὑπερτιμῶν τάττει παρὰ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν· ῥωμαντικὸν δ' ἔπος ἐξαιρετικὸν εἶναι ἡ θεία κωμῳδία τοῦ Δάντου. Πεζογραφικὸν δ' ἔπος εἶναι τὸ μῦθιστόρημα καὶ τὸ διήγημα. (Αὐτ. 408 ἔξ.).

ἔχομεν τὴν *λυρικὴν* ποίησιν¹. Ἡ ποίησις αὕτη ἐκ τῆς ἐπικῆς προελθοῦσα ἔχει παρεμφερές αὐτῇ περιεχόμενον, πλὴν ὅτι ἐξαίρει κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν οὐχὶ τὸ ἐκτιθέμενον πρᾶγμα ἀλλὰ τὴν ἐκ τούτου ἐμποιηθεῖσαν τῷ ποιητῇ ψυχικὴν διάθεσιν². Ὑποκείμενον ἄρα τῆς *λυρικῆς* ποιήσεως εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητής, ὅστις εὐκαιροῦ αἰτίας δοθείσης ἀποκαλύπτει τὸν μεγαλοπρεπῆ κόσμον τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς³, εἴτε αὕτη ἀρορήκτως συνάπτεται πρὸς τὴν ζωὴν καὶ συνείδησιν τοῦ λαοῦ εἴτε ἀποκεχωρισμένη καὶ αὐτοτελής ἐκχέει τὸ ἑαυτῆς περιεχόμενον μετ' ἰδίας σκέψεως καὶ τέχνης⁴. Τὸ *λυρικόν* τεχνούργημα ἔχει πλουσιώτατον περιεχόμενον καὶ φέρει ἴδιον τύπον διάφορον τοῦ τοῦ ἔπους· καθὰ ἐκδηλοῦν τὰς ἐνδομύχους τῆς ψυχῆς καταστάσεις ἀπαιτεῖ οὐχὶ ἀκριβῆ ἐποπτεῖαν καὶ περιγραφὴν ἀλλὰ συλλογὴν καὶ συγκέντρωσιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχει ἐνότητες καὶ ἐπεισόδια διάφορα τῶν τοῦ ἔπους· ὡσαύτως διαφέρει αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, τὸ μέτρον καὶ τὴν ἀπαγγελίαν καὶ τὴν μουσικὴν ἀκολουθίαν⁵. Τὰ δὲ εἶδη τῆς *λυρικῆς* ποιήσεως εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὴν θέσιν, ἣν ἡ ποιοῦσα συνείδησις λαμβάνει ἔναντι τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς⁶. Ἡ ποιητικὴ δηλαδὴ συνείδησις ἢ βυθίζεται μέχρι ἀφανισμοῦ εἰς τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ θεοῦ (ἢ τῶν θεῶν)⁷ ἢ μετ' ἐνθουσιασμοῦ πληροῦται σπουδαίου περιεχομένου, τῆς τιμῆς καὶ δόξης θεῶν, ἡρώων, ἡγεμόνων, τοῦ ἔρωτος, τοῦ κάλλους, τῆς τέχνης, τῆς φιλίας καὶ ὅσων τοιούτων⁸, ἢ τέλος στρέφεται εἰς παντοῖα ἀντικείμενα διεγείροντα τὴν προσοχὴν (πόθους καὶ ἐλπίδας καὶ ἥθη κ.τ.τ.)⁹.

6. Τὸ ἀντικειμενικὸν τοῦ ἔπους στοιχεῖον καὶ τὸ ὑποκειμενικὸν

¹ Αὐτ. 323 ἐξ. 419 ἐξ.

² Τελεταὶ καὶ ἑορταὶ δημόσιαι ἢ ἰδιωτικαὶ παρέχουσιν εὐκαιρίαν καὶ ἀφορμὴν εἰς *λυρικά* ποιήματα (Πινδάρου ἐπίνικοι).

³ Παράδειγμα τοιούτου ποιητοῦ προσάγει ὁ Ἔγγελος τὸν συμπολίτην αὐτοῦ Schiller, οὗ τὴν καρδίαν συγκινοῦσιν οἱ ὑψηλοὶ τῆς ἀνθρωπότητος σκοποὶ καὶ τὰ ὑπερφυῆ τοῦ βίου ἰδεώδη.

⁴ Ἐν ἐκείνῃ μὲν τῇ περιπτώσει ἡ *λυρικὴ* ποίησις εἶναι *δημώδης* (φυσικὴ καὶ ἀνθηρὰ) ἐν ταύτῃ δὲ *τεχνικὴ*. Οὕτω παρέχει *δημώδη* ποίησιν ὁ Herder καὶ ὁ Göthe ἐν τῇ νεότητι, *τεχνικὴν* δὲ ὁ Πίνδαρος. (Αὐτ. 435—446).

⁵ Αὐτ. 446—454.

⁶ Αὐτ. 454—466.

⁷ Ἐνταῦθα ἀνήκουσιν οἱ ὕμνοι, οἱ διθύραμβοι, οἱ παιᾶνες, οἱ ψαλμοί.

⁸ Τοιοῦτο εἶδος εἶναι ἡ ὥδη, ἣτις ὅμως ἐνδέχεται νὰ ἀναφέρηται καὶ εἰς πράγματα καθ' ἑαυτὰ μικρὰ καὶ ἀσήμαντα.

⁹ Τὴν ὑπερτάτην βαθμίδα τῆς *λυρικῆς* ποιήσεως κατέχει ὁ Schiller, οὗ τὰ ποιήματα διακρίνει ἡ ὑψηλὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς τοῦ περιεχομένου ἐννοία. (Αὐτ. 465 ἐξ.).

τῆς λυρικῆς ποιήσεως συνενοῦνται ἐν τῇ δραματικῇ ποιήσει, ἥτις εἶναι ἢ κορύφωσις καὶ συμπλήρωσις πάσης ποιήσεως καὶ τέχνης¹. Τὸ τελειότατον τοῦτο τῆς ποιήσεως εἶδος παριστᾷ τὸ γενόμενον καθ' ὃν τρόπον προκύπτει οὐχὶ ἐκ τῶν περιστάσεων, ἀλλ' ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν προσώπων². Τὸ οὕτως γινόμενον λέγεται *πρᾶξις* καὶ αἰτίαν μὲν ἔχει τὴν διάθεσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα, ἥτοι διάνοιαν καὶ ἦθος κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ἔκφρασιν, κυριώτατον δὲ τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπὸν. Ἐν τῷ δράματι ὁ σκοπὸς προσώπου τινὸς διαγράφεται τοιοῦτος, ὥστε νὰ διεγείρῃ ἄλλων προσώπων διαφόρους καὶ ἀντιθέτους σκοποὺς καὶ πάθη· ὅθεν προέρχεται τῶν χαρακτήρων, τῶν ἀποφάσεων καὶ πράξεων συγκρουσίς, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δραματικοῦ τεχνουργήματος. Ἐν μὲν τῷ ἔπει κρατοῦσιν οἱ θεοὶ ἐν δὲ τῷ δράματι οἱ μετὰ πείσματος ἐπιδιωκόμενοι σκοποὶ καὶ τὰ πάθη τῶν προσώπων³. Ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ δράματος ἀπαιτεῖται ἀνάπτυξις καὶ ἐνότης τῆς πράξεως, πλοκὴ καὶ λύσις αὐτῆς. Ἡ ὑπόθεσις δηλαδὴ ἀναπτύσσεται ἐν αὐστηροτέρῳ ἢ χαλαρωτέρῳ ἐνότητι, ἥτις ἔγκειται ἐν τῇ συγκρούσει χαρακτήρων καὶ σκοπῶν, τῇ ἐκ ταύτης διαμάχῃ καὶ τῇ ἐπακολουθούσῃ διαλλαγῇ· κατ' ἀκολουθίαν τὸ δράμα ἔχει ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, προσπίπτει δὲ κατὰ τὴν εὐστοχὸν παρατήρησιν τοῦ Σταγίριτου ὡς ἐνιαῖον ὄλον⁴.

7. Ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν χαρακτήρων καὶ τῆς πρὸς τοὺς σκοποὺς σχέσεως τῶν προσώπων ἐκπηγάζουσι τὰ εἶδη τῆς δραματικῆς ποιήσεως· ταῦτα εἶναι ἢ τραγωδία, ἢ κωμῳδία καὶ τὸ μέσον μεταξὺ ἀμφοτέρων κείμενον δράμα ἐν στενοτέρῳ ἐννοίᾳ λαμβανόμενον⁵. Ἐν τῇ τραγωδίᾳ δεσπόζουσιν αἱ μεγάλαι ἠθικαὶ δυνάμεις πληροῦσαι τὸν χαρακτῆρα τῶν προσώπων καὶ καθορίζουσαι τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Αἱ τοιαῦται δυνάμεις κατέχουσιν ὡς πάθη τὰ πρόσωπα καὶ ἀναδεικνύουσιν αὐτὰ ὑπέροχα, σταθερὰ καὶ ἀνένδοτα⁶. Ἄλλ' αἱ ὑψη-

¹ Τὰ κατὰ τὴν δραματικὴν ποίησιν ἀναπτύσσονται διεξοδικῶς ἐνθ. ἀνωτ. 479—581.

² Ἄφευκτος ὄρος τῆς δραματικῆς ἐνεργείας εἶναι ἢ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ αὐτοτέλεια· διὸ καὶ ἀνεπτύχθη τὸ δράμα τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι. (Αὐτ. 541).

³ Αὐτ. 479 ἐξ.

⁴ Περὶ πάντων τούτων γίνεται λόγος ἐκτενῆς ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ, ὅπερ ἐπιγράφεται «τὸ δραματικὸν καλλιτέχνημα». (Αὐτ. 486—501).

⁵ Αὐτ. 525 ἐξ.

⁶ Αἱ οὐσιώδεις ἠθικαὶ δυνάμεις, οἷαι ἢ τῆς οἰκογενείας, τῆς πατρίδος, τῆς πολιτείας κ.τ.τ., εἶναι τὰ κατακυριεύοντα τῶν προσώπων πάθη. Οὕτως ἐν τῇ σοφοκλείῳ Ἀντιγόνη ὁ μὲν Κρέων ἐμπορεῖται τοῦ πάθους τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς ἢ δὲ ἡρωὶς τοῦ δράματος τοῦ τῆς φιλαδελφίας.

λαὶ ἠθικαὶ δυνάμεις, αἵτινες καθ' ἑαυτὰς συνυπάρχουσι καὶ ὧν ἡ ἐνότης ἀποτελεῖ τὴν αἰδίου δικαιοσύνην, ἐμφανίζονται ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἐμπειρίας ἐνίοτε διακεκριμένοι, περιέρχονται πρὸς ἀλλήλας εἰς ἀντίθεσιν καὶ ἀγῶνα. Ἐνταῦθα δὲ κεῖται τὸ τραγικόν, ὅτι ἀμφοτέρωθεν τὰ μέρη τῆς ἀντιθέσεως καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα ἔχουσι τὸ ἴδιον δίκαιον ἀλλὰ τείνοντα νὰ παραβλάψωσι καὶ ἄρῳσιν ἑκάτερον τὸ ἕτερον καταντῶσιν εἰς ἀμάρτημα¹. Ἀποκατάστασιν τῆς δικαιοσύνης ποιεῖ ἡ διαλλαγὴ καὶ παῦσις τῆς διαφωνίας ἐπακολουθοῦσα ὡς λύσις τῆς τραγωδίας, ἣν ἐπιφέρει ὁ ἄλειθρος τῶν τραγικῶν προσώπων ἢ ἡ καρτερία αὐτῶν ἐν τοῖς παθήμασιν ἀνομολογούντων τὴν ἀδικίαν αὐτῶν καὶ ἀμαρτίαν. Ἐπὶ μὲν τῷ ἀμαρτήματι καὶ τῷ παρομαρτοῦντι παθήματι τῶν ὑψηλοῦ χαρακτήρος προσώπων συναισθανόμεθα οἶκτον (ἔλεον) ἐπὶ δὲ τῷ ἐξαγνισμῷ καὶ τῇ τιμωρίᾳ τραγικὸν φόβον. Ἄλλ' ὑπὲρ ἀμφοτέρωθεν ὁμῶς τὰ συναισθήματα ἴσταται ὑπέροτερον τὸ ἀπὸ τῆς διαλλαγῆς εὐάρεστον συναίσθημα, ὑπὲρ ἡ τραγωδία παρέχει προβάλλουσα τὴν θείαν δικαιοσύνην· αὕτη ἀπολύτως κρατοῦσα ἐπεμβαίνει εἰς τὴν σχετικὴν ὀρθότητα τῶν μονομερῶν σκοπῶν καὶ παθῶν καὶ δὲν ἀνέχεται νὰ διατηρῆται ἐν τῷ ἀληθινῷ κόσμῳ ἢ ἀντίθεσις καὶ σύγκρουσις τῶν κατ' οὐσίαν ἐνιαίων ἠθικῶν δυνάμεων².

8. Ἐνῶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ ἄρχει ἡ αἰδίου οὐσία³, ἐν τῇ κωμωδίᾳ δεσπόζει τοῦναντίον ἡ ἀπόλυτος ὑποκειμενικότης, ἡ ἀπεριόριστος καὶ ἀχαλίνωτος ἐλευθερία καὶ φαιδρότης τῆς ψυχῆς· ἐνταῦθα ὁ κόσμος παρίσταται οἷος κατ' ἀλήθειαν εἶναι, ὅταν αἱ κύριαι δυνάμεις παύσονται κρατοῦσαι. Τοιοῦτον ὁμῶς κόσμον οἱ σκοποὶ ματαιοῦνται ἔνεκα ἐλλείψεως ἰδίας οὐσίας καὶ σπουδαιότητος⁴. Τῆς μὲν τραγωδίας ἡ πρᾶξις εἶναι οὐσιώδης τῆς δὲ κωμωδίας ἀνυπόστατος⁵· ἡ τελευταία αὕτη

¹ Ἀπαραίτητος καρπὸς τοῦ ἥρωικοῦ πάθους εἶναι ἡ ἀμαρτία. «Οὐδὲν ἄλλο χεῖρον δύναται νὰ λεχθῆ κατὰ τοῦ ἥρωος παρὰ τὸ ὅτι ἔπραξεν ἀναμαρτήτως. Τιμὴ τῶν μεγάλων χαρακτήρων ὑπάρχει τὸ ὅτι εἶναι ἔνοχοι». Ἐκάτερον τῶν συγκρουομένων παθῶν ἔχει τὸ ἑαυτοῦ δίκαιον, εἰ καὶ μονομερές· ὅθεν τὰ ἐμφορούμενα αὐτῶν πρόσωπα εἶναι ἀθῆα ἅμα καὶ ἔνοχα. (Αὐτ. 552 ἔξ.).

² Αὐτ. 527—533.

³ Ρητέον ὅτι ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ διαλαμβάνει ὁ Ἔγγελος περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας δραματικῆς ποιήσεως. (Αὐτ. 540—544).

⁴ Αὐτ. 533 ἔξ.

⁵ Ἡ ἐν τῇ κωμωδίᾳ ἐνέργεια εἶναι ἀντιφατικὴ καὶ μωρὰ καὶ ὡς τοιαύτη καταλύει ἑαυτήν, χωρὶς ὁμῶς νὰ παραβλάπτῃ μήτε τὴν οὐσίαν μήτε τὴν ὑποκειμενικότητα ὡς τοιαύτην. (Αὐτ. 536).

εἶναι ἄτοπος καὶ ἀνωφελής, καθ' ὅσον τείνει εἰς σκοποὺς οὐ μόνον ἀνεφίκτους ἀλλὰ καὶ πλημμελεῖς ¹.

Μεταξὺ τραγωδίας καὶ κωμωδίας μέσῃν κατέχει, ὡς εἴρηται, θέσιν τὸ ἐν στενοτέρῳ ἐννοίᾳ δράμα, ἐν ᾧ τὸ τραγικὸν καὶ τὸ κωμικὸν στοιχεῖον συνάπτονται εἰς ἓν ὅλον ²· κατὰ τοῦτο ἡ διαφωνία καὶ σύγκρουσις διαλύεται ἄνευ τοῦ ὀλέθρου τῶν προσώπων, ἅτινα ἐπὶ τέλος ἀνομολογοῦσι τὸ ἑκατέρωθεν ὑποστηρικτὸν ἄδικον καὶ ἀναγνωρίζουσι τὸ ἀποκαθιστώμενον δίκαιον ³.

Β. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ⁴

37. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ. (Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΘΟΛΟΥ)

1. Ὅσον καὶ ἂν τιμᾶται ἡ τέχνη, πάντως κατέχει τὴν κατωτάτην τῶν βαθμίδων, ὡς πρέπει τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα νὰ διέλθῃ. Ἡ τέχνη ἀνήκει εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀπολύτου, διότι συνδιαλλάττει τὰς μεγίστας ἀντιθέσεις καὶ ποιεῖ τῷ ἀνθρώπῳ συνειδητὴν τὴν συγκεκριμένην ὁλότητα (τὴν ἀπόλυτον οὐσίαν) ὡς ἰδίαν αὐτοῦ οὐσίαν καὶ ὡς οὐσίαν τῆς φύσεως· δεικνύει ὅτι ἡ μία ἀληθινὴ πραγματικότης εἶναι ἡ ὑπερτάτη δύναμις ἡ ὑπάρχουσα ὑπὲρ τὸ μερικὸν καὶ πεπερασμένον. Καὶ ἔχει μὲν ἡ τέχνη περιεχόμενον τὴν αἰδιον ἰδέαν ἀλλ' ἐμφανίζει αὐτὴν ἐν μορφῇ ἐξωτερικοῦ ὄντος ὡς κατ' αἴσθησιν ἐποπτεῖαν καὶ μερικὸν

¹ Τὸ ἄτοπον καὶ ἀστεῖον ἐγκείται ἐν τῇ ἀντιθέσει τῶν μέσων πρὸς τοὺς σκοποὺς. Παράδειγμα ἔστωσαν αἱ Ἐκκλησιάζουσαι τοῦ Ἀριστοφάνους. (Αὐτ. 535). Εἰρήσθω ὅτι ὁ Ἔγγελος κατ' ἐξοχὴν διέγνω τὴν ἀξίαν τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ κατενόησεν αὐτόν. Οὐχ ἦττον ἐκτιμᾷ τὸν Σαῖξπηρ, ὃν ἐν τέλει τῆς Αἰσθητικῆς μνημονεύει συγκαταριθμῶν μετ' ἐκείνου.

² Ἐνταῦθα ἀνήκει τὸ σατυρικὸν δράμα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ τραγικωμωδία (tragicomoedia), περὶ ἧς λέγει ὁ Πλαῦτος ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Ἀμφιτρυῶνος. (Αὐτ. 537—540).

³ Ἦδη οἱ ἀρχαῖοι ἔχουσι δράματα τοιαύτης ἐκβάσεως, καθ' ἣν τὰ πρόσωπα δὲν ἀπόλλυνται ἀλλὰ σώζονται. Οὕτω π. χ. ἐν ταῖς Εὐμενίσι τοῦ Αἰσχύλου ἡ ἔρις τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἐρινύων διαλύεται διὰ τοῦ Ἀρείου πάγου καὶ τῆς ψήφου τῆς Ἀθηνᾶς. Παραπλήσιον συμβαίνει καὶ ἐν τῇ νεωτέρῳ τραγωδίᾳ, ἐνθα πρότυπον πρόκειται ἡ Ἰφιγένεια τοῦ Goethe. (Αὐτ. 539).

⁴ Τὰ κατὰ τὴν θρησκείαν ἐκτίθενται γενικώτερον μὲν ἐν τε τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (6, 302—307) καὶ τῇ Φαινομενολογίᾳ τοῦ πνεύματος (2, 516 ἐξ.) καὶ τῷ Συστήματι τῆς φιλοσοφίας (10, 453), εἰδικώτερον δὲ ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ τῆς θρησκείας. (τόμ. 15φ καὶ 16φ).